

Nutan Shikshan Prasark Mandal, Desaiganj's

**ADARSH ARTS AND COMMERCE COLLEGE,
DESAIGANJ (WADSA)**

Dist- Gadchiroli (Maharashtra) 441207

Affiliated to Gondwana university, Gadchiroli

Re-accredited by NAAC 'B' with 2.15 CGPA

SELF STUDY REPORT

2017-18 to 2021-22

CRITERION – III

RESEARCH, INNOVATIONS & EXTENSION

METRIC NO. :- **3.3.2**

METRIC NAME :- 3.3.2.1 Total Number of books and chapters in edited volumes/books published and paper in national/ international conference proceedings year wise during last five years

MAH/NAN/10936/2015

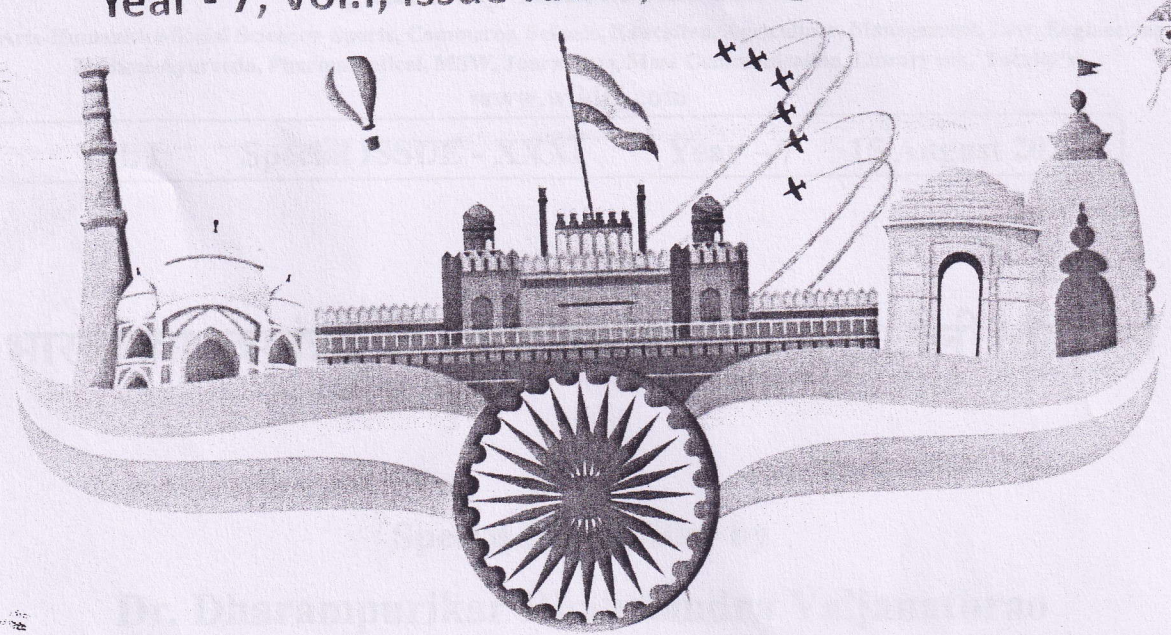
ISSN : 2454-7905

SJIF 2021 - Impact Factor: 6.91

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

(A Peer Reviewed)

Year - 7, Vol.I, Issue-XXXV, 15 August 2021

**भारताच्या स्वातंत्र्याची अमृतवर्षाच्या दिशेने झालेली वाटचाल
INDIA'S INDEPENDENCE TOWARDS AMRIT VARSHA**

Editor : Dr. Dharampurikar Bhalchandra Vaijanathrao

Quarterly Research Journal

**(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture,
Management, Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism,
Mass Communication, Library Science Faculty's)**

ISSN: 2454 – 7905

SJIF Impact Factor: 6 . 91

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal

Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering,
Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

www.wiidrj.com

Vol. I Special ISSUE - XXXI Year – 7 15 August 2021

भारताच्या स्वातंत्र्याची अमृत वर्षाच्या दिशेने झालेली वाटचाल

Special Issue Editor by

Dr. Dharampurikar Bhalchandra Vaijanathrao

Dept. of Political Science

N. S. B. College, Nanded.

Editor in Chief : Mrs. Pallavi Laxman Shete

Principal, Sanskriti Public School, Nanded. (MH. India) Email: Shrishprakashan2009@gmil.com

Director : Mr. Tejas Rampurkar

(For International contact only +91-8857894082)

Address for Correspondence : House No.624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda

(KH), Nanded – 431605 (India -Maharashtra) Email: Shrishprakashan2009@gmil.com

umbarkar.rajesh@yahoo.com Mob. No: +91-9623979067 Website: www.wiidrj.com

भारताच्या स्वातंत्र्याची अमृत वर्षाच्या दिशेने झालेली वाटचाल

35.	भारत - जपान संबंध एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. एस. एम. वाघ	161
36.	भारत व अमेरिका संबंध	डॉ. संजय गायकवाड प्रा. डॉ. संतोष कोल्हे	165
37.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय मुद्राचित्रण कलेचा प्रवास	डॉ. सचिन रामराव हजारे	168
38.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील वन कायदे व आदिवासींचे आर्थिक जीवन	सृष्टी मणचेकर डॉ. अमोल गायकवाड	172
39.	स्वातंत्र्यानंतरची भारतीय अर्थव्यवस्था : एक दृष्टिक्षेप	प्रा. डॉ. विजय मांटे	179
40.	जागतिकीकरण व ग्रामीण विकास	डॉ. उल्हास रामजी राठोड	185
41.	भारतातील जागतिकीकरणाचे उद्गाते पी. व्ही. नरसिंहराव : एक चिकीत्सक अध्ययन	डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	190
42.	पंचवार्षिक योजनेतनेतील बदल	डॉ. राजेश गं. उंबरकर	199
43.	स्वातंत्र्योत्तर काळात भारतातील लोकसंख्या व लिंग रचनेत झालेला बदल	डॉ. विजया एच. गायकवाड	209

भारतातील जागतिकीकरणाचे उद्गाते पी. व्ही. नरसिंहराव : एक चिकीत्सक अध्ययन

डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली –
441207

प्रस्तावना :

विसावे शतक हा भांडवलशाहीच्या आत्यंतिक विजयाचा काळ ठरतो. इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी ही युरोपीय राष्ट्रे युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका आणि पूर्व आशियातील जपान ही या शतकात अग्रगण्य राष्ट्रे ठरली. "औद्योगिक क्रांती नंतर राष्ट्रवादाचा उदय, विज्ञानाचा विकास, नवे तंत्रज्ञान परिणामी उत्पादनात वाढ होत गेली. दळणवळणाच्या साधनांमुळे राष्ट्रांचे परस्पर संबंध वृद्धीगत झाले. प्रारंभी इंग्लंड फ्रान्स नंतर सर्व युरोपखंड, युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका आणि जपान यांचाही समावेश झाला. होकार्यंत्रामुळे परस्पर परिचयातून व्यापार वृद्धी झाली. आशियातील जुनी राज्ये भारत, चिन, तुर्की साम्राज्यातील प्रदेश आणि इराण ही या जागतिकीकरणात परिघावरची राष्ट्रे म्हणून सामिल झाली"¹ "मार्शल योजनेनुसार अमेरिकेचे शेतीतील उत्पादन युरोपीय राष्ट्रांनी विकत घ्यावे या अटीमुळे अमेरिकेच्या उत्पादन वाढीला हातभार लागला व अमेरिका हे जगातील सर्वात श्रीमंत व बलवान राष्ट्र म्हणून पुढे आले. आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी , जागतिक बँक आणि आंतरराष्ट्रीय व्यापार संघटना यावर अमेरिकेचा वाढता प्रभाव परिणामी जागतिकीकरणाचे धोरण गरीब राष्ट्रांना स्विकारावे लागले.²

1991 सालच्या लोकसभेच्या निवडणुकीनंतर केंद्रामध्ये नरसिंहराव यांच्या नेतृत्वाखाली काँग्रेसचे सरकार अस्तित्वात आले आणि देशाच्या स्वातंत्र्यानंतर तत्कालिन पंतप्रधान जवाहरलाल नेहरू यांनी पुरस्कृत केलेले व अनेक वर्ष चालू असलेले आर्थिक नियोजनाचे धोरण सोडून त्यांनी नवीन आर्थिक धोरण स्विकारले. 20 व्या शतकातील हे शेवटचं दशक स्वातंत्र्योत्तर काळातील सर्वाधिक आव्हाणात्मक दशक ठरलं. "युनियन ऑफ सोव्हीयत सोशालिस्ट रिपब्लिक" (USSR) या साम्यवादी देशाचे राष्ट्राध्यक्ष मिखाईल गोरबाचेव्ह यांनी 25 डिसेंबर 1991 ला आपल्या पदाचा राजीनामा दिला आणि 26 डिसेंबर 1991 रोजी या देशाचं विघटन झालं. एकंदरीत राजकीय समीकरणच बदलली आणि जगातील सत्ता / संतुलनही ढळलं. 1991 मध्येच नरसिंह राव पंतप्रधान पदी असतांनाच मनमोहन सिंग अर्थमंत्री झाले आणि भारताने उघडपणे खुल्या अर्थव्यवस्थेचं व उदारीकरणाचं धोरण स्विकारलं. "स्वातंत्र्यानंतर जवळजवळ चार दशकं समाजवादाची कास धरणाऱ्या भारताने 1990 च्या दशकात खासगीकरणाचा स्विकार करून आपल्या आर्थिक सुकाणूची दिशा बदलली ; यामागे सोव्हीयत युनियन चे पतन हे एक महत्वाचं कारण आहे."³

संशोधन पध्दती :

- प्रस्तुत संशोधनासाठी विषयाची निवड
- संबंधित साहित्याचे सर्वेक्षण
- संशोधन समस्येला परिभाषित करणे

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

July -2021

ISSUE No- 230 (A)

Panchayat Raj System

PANCHAYATI RAJ: THE REVOLUTION THAT CHANGED INDIA

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editor

Dr. Sunil P. Washimkar
Principal
Mahatma Jyotiba Fule
College of Social Work, Yavatmal

Editor

Dr. Ganesh R. Gadekar
Assistant Professor
Mahatma Jyotiba Fule
College of Social Work, Yavatmal

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

- Cosmos Impact Factor (CIF)

- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To: www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

21	महात्मा गांधी और भारत में पंचायती राज व्यवस्था प्रा. डॉ. उमावती मोहनचंद्र पवार	100
22	पंचायत राज व्यवस्था आणि शासकीय योजना (उमेद योजना) कु.दीपाली विठ्ठलराव तंबाखे	104
23	पंचायतराज आणि स्त्रियांची भूमिका प्रा.सोनाली रमेश खांडेकर	109
24	७३ वी घटनादुरुस्ती आणि ग्रामीण विकास : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ. राजेंद्र ओ. बेलोकार	114
25	पंचायतराज संस्थांच्या सक्षमीकरणातील राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाची भूमिका प्रा.डॉ.प्रदीप जगताप	118
26	पंचायत राज व स्त्री सबलीकरण प्रा. डॉ. प्रमिला डी. भोयर	126
27	ग्रामीण विकासात स्थानिक स्वराज्य संस्थांची भूमिका : एक अध्ययन विशेष संदर्भ:वाशिम जिल्हा सहा.प्रा. ए.टी. वाघ	130
28	पंचायतराज व्यवस्था : एक चिकित्सक अध्ययन प्रा.डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	135
29	पेसा कायदा आणि पंचायत राज व्यवस्था कु. निता दत्तू घडलिंग/कु. स्नेहा सोन्याबापू सोळंके	140
30	७३ वी घटना दुरुस्ती व पंचायत राज्य प्रा. योगेश एस. मुनेश्वर	144
31	पंचायत राज व्यवस्था व ७३ वी घटना दुरुस्ती दीपक आर. आटे	147
32	पंचायत राज व्यवस्था आणि ऐतिहासिक विकास डॉ. प्रांजू हिरेखण	151
33	ग्रामीण विकासात ग्रामसभेची भूमिका सहा. प्रा. वसंता सिताराम वंजारी	157
34	पंचायत राज आणि ७३ घटनादुरुस्ती प्रा.डॉ.संतोष.एस.मिसाळ	163

पंचायतराज व्यवस्था : एक चिकित्सक अध्ययन
प्रा.डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते
सहयोगी प्राध्यापक तथा राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा), जि. गडचिरोली, म.रा
ई-मेल: supate.1965@gmail.com

पार्श्वभूमी:

भारतात अगदी प्राचीन काळापासून पंचायती अस्तित्वात होते. अर्थात आजच्या पंचायत राज पध्दतीपेक्षा त्याचे स्वरूप खूपच वेगळे होते. गावातील हूशार, अनुभवी, आदरणीय अशी पंचमंडळी असायची. गावातील चावडी सारख्या सार्वजनिक ठिकाणी रोज सकाळी ही मंडळी बसायची आणि गावातील लोकांच्या अडचणी समजावून घेऊन मार्गदर्शन करावयाची. गावातील वाद, भांडणे सोडविणे, गावाच्या विकासासाठी योजना आखणे, गावाचा कारभार चालविणे, गावाचा कर गोळा करणे, राजाला खंड वसूली देणे. मौर्यांच्या काळात त्यांना ग्रामशासनाचा अधिकार होता. सन ८०० ते १००० च्या दरम्यान बोल घराण्याच्या इतिहासातील एकल येथील चौदा शिळा खऱ्या ग्रामपंचायतीच्या निर्देशक आहेत. ग्रामपंचायतीची निवडणूक दरसाल होत असे व सर्व सभासद लोकनियुक्त असत. भारतात अनेक साम्राज्ये आली. मोगलांनी ही पध्दत स्विकारली. भारतासारख्या खंडप्राय खेड्या-पाड्यात विखुरलेल्या देशाला विकेंद्रीत शासनाचीच जरूरी होती. ग्रामीण कारागीर, कष्टकरी यांना पोट भरण्याकरीता व्यवसाय मिळत होता. त्यातूनच खेडी स्वयंपूर्ण बनत होती. शिवाजी महाराजांच्या काळात ग्रामपंचायतीची पध्दत चोहीकडे चालू होती. ब्रिटीशांनी मात्र स्वार्थासाठी ही व्यवस्था मोडीत काढली व तलाठी, पोलीस पाटील यांच्या पासून ते कलेक्टर पर्यंत नोकरशाहीची फौज निर्माण केली.

१८८२ साली लार्ड रिपनने मर्यादित स्वरूपात स्थानिक स्वराज्य संस्थेचा कार्यक्रम अंमलात आणला. पण त्यात आरोग्य व प्राथमिक सोयी सुविधा एवढेच उद्दिष्ट होते. महात्मा गांधींनी स्वातंत्र्य संग्रामाच्या काळात खेड्याकडे जाण्याचा मार्ग दाखविला आणि ग्राम स्वराज्याची कल्पना मांडली होती. पण त्यावेळी गावातील उच्च जातीय लोकच निर्णय घेण्यामध्ये महत्वाची भूमिका बजावत असत. यात स्त्रिया व तथाकथीत खालच्या जातींना कोणतेही स्थान नव्हते. ही व्यवस्था समानतेवर आधारित नाही असे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे म्हणणे होते. त्यामुळे त्यांचा या व्यवस्थेला विरोध होता. तरीसुद्धा घटना समितीने सामाजिक उद्दिष्ट म्हणून "राज्ये, ग्रामपंचायत संघटीत करतील व त्यांना स्थानिक स्वराज्य संस्था म्हणून काम करण्यास आवश्यक अधिकार देतील असे ४०व्या मार्गदर्शक सूत्रात नमुद केले." स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर पहिली पंचवर्षीक योजना अंमलात आली. शेतकऱ्यांचा आणि खेड्यातील इतर लोकांचा विकास करून त्यांना स्वावलंबी बनविण्यासाठी ही योजना सुरू करण्यात आली. पण विकास काही घडून आला नाही. म्हणून बलवंतराय अभ्यास गट तयार केला व या अभ्यास गटाने आपला अहवाल १९५७ साली सादर केला व त्यामध्ये पंचायत राज्याची संकल्पना, दिशा आणि रचनेच्या दूरगामी व आमुलाग्र बदलासाठी शिफारशी करण्यात आल्या आणि प्रथमच लोकशाही विकेंद्रीकरणाच्या दृष्टीने पंचायत राज्याची संकल्पना मांडण्यात आली. राजस्थान सरकारने बलवंतराय समितीच्या सूचना विचारात घेऊन जिल्हा परिषद, पंचायत समिती आणि ग्रामपंचायतीची योजना आखली. २ ऑक्टोबर

SPECIAL ISSUE

KNOWLEDGE RESONANCE

ISSN : 2231-1629

A HALF YEARLY PEER
REVIEWED REASERCH JOURNAL

(Evaluated in the SJIF Journal Masters List Evaluating
Process with Impact Factor of 8.072 for Year 2021)

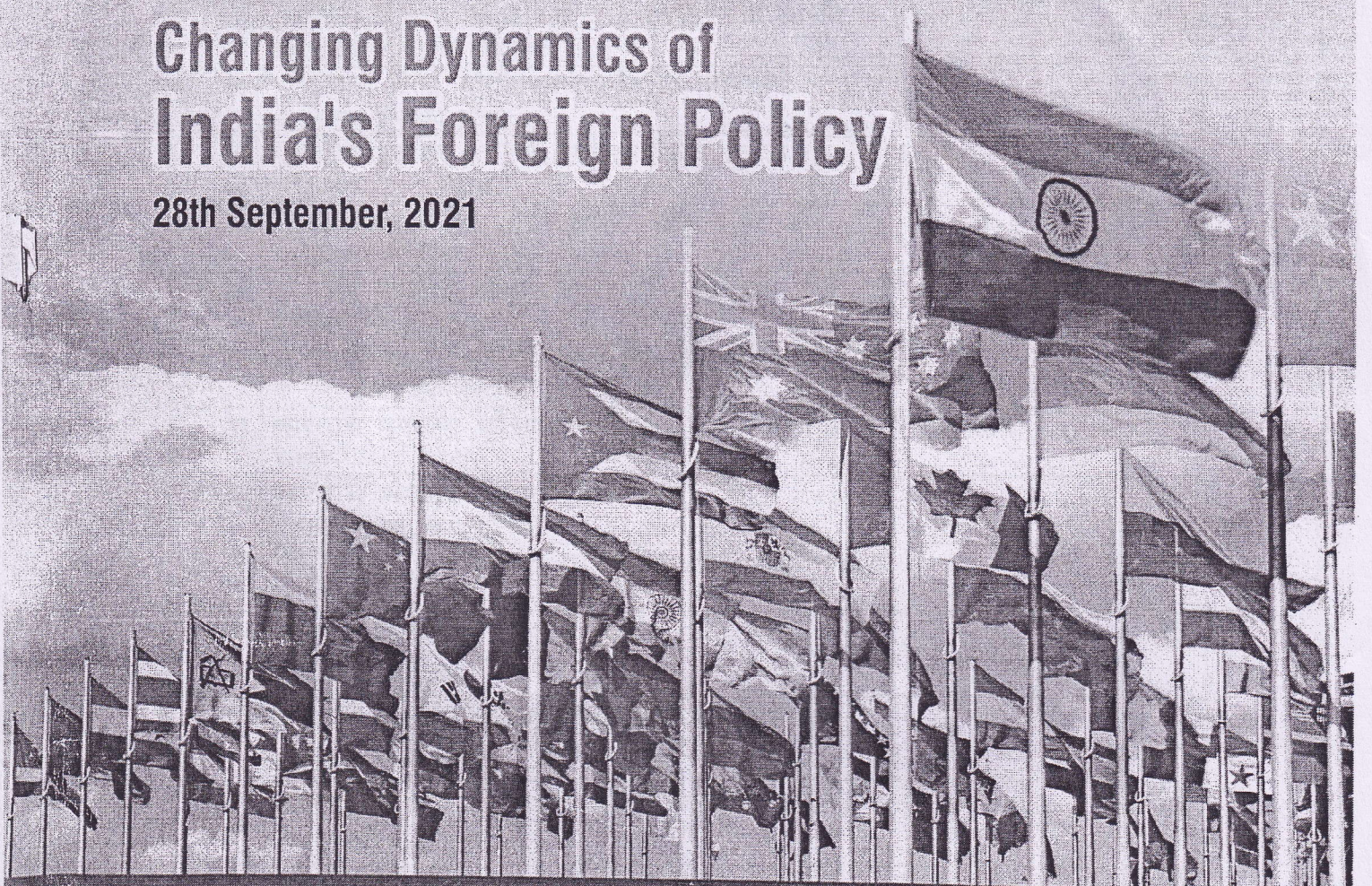
Department of Political Science

Organized

One Day Virtual National Seminar

Changing Dynamics of
India's Foreign Policy

28th September, 2021

JOINTLY ORGANIZED BY

DR. M.K. UMATHE COLLEGE
NAGPUR

ANNA SAHEB GUNDEWAR
COLLEGE, NAGPUR

PRINCIPAL ARUNRAO KALODE
MAHAVIDYALAYA, NAGPUR

GOVINDRAO WARJURKAR ARTS AND
COMMERCE COLLEGE, NAGBHID

19.	भारताचे परराष्ट्र धोरण आणि ब्रिक्स डॉ. नरेंद्र के. पाटील	60
20.	भारताचे परराष्ट्र धोरण व ब्रिक्स समूह डॉ. राजेश पी. कांबळे	63
21.	भारताचे परराष्ट्र धोरण : ब्रिक्स संघटना आणि आव्हाने प्रा. डॉ. किशोर कल्लापा म्हेत्री	65
22.	भारताचे परराष्ट्र धोरण व सुरक्षा परिषदेत भारताच्या स्थायी सदस्यत्वाच्या दावेदारीचे औचित्य डॉ. राष्ट्रपाल गणवीर	70
23.	भारताच्या परराष्ट्रीय धोरणाचे बदलते स्वरूप प्रा. तक्षशील एन. सुटे	74
24.	भारताच्या परराष्ट्र धोरणाची आवश्यकता आणि निर्मिती मनोहर रामचंद्र चौधरी	77
25.	भारताचे परराष्ट्रीय धोरण: एक चिकित्सक अध्ययन डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	81
26.	पंतप्रधान नरेंद्र मोदी कालखंडातील भारताचे परराष्ट्र धोरण प्रा. लक्ष्मण बाबाराव यादव	87
27.	भारतीय परराष्ट्र धोरण: सर्वसमावेशक सुरक्षा दृष्टीकोन डॉ. कविता डी. धर्माधिकारी	89
28.	भारताच्या परराष्ट्र धोरणातील निर्धारक घटक प्रफुल्ल लक्ष्मण किरवले	95
29.	भारतीय परराष्ट्र धोरण: भारत चीन संबंध पुरुषोत्तम बाबासाहेब पाचोडे	98
30.	भारताचे परराष्ट्र धोरण निर्धारक, समस्या आणि आव्हाने प्रा. डॉ. सुशांत चिमणकर	101
31.	भारताचे परराष्ट्र धोरण: निर्धारक घटक, समस्या आणि आव्हाने रत्नदीप राजेंद्र गणवीर	106
32.	भारताचे शेजारिल राष्ट्रांशी धोरण प्रा. डॉ. प्रतिभा गडवे (दातीर)	110
33.	मोदी सरकारचे परराष्ट्र धोरण उपलब्धी आणि आव्हाने प्रा. किशोर एम. नैताम	113
34.	भारत - बांग्लादेश संबंध डॉ. एस.पी. वेल्हाळ	116
35.	भारताचे परराष्ट्रीय धोरण - एक वास्तववादी चिंतन प्रा. विरेंद्र मुरलीधर घरडे	121
36.	छत्रपती शिवाजी महाराजांचे आदर्श परराष्ट्रीय धोरण डॉ. मधुकर विठोबा जाधव	125
37.	भारत-चीन संबंधाच्या पुनर्विचाराची गरज डॉ. संतोष संभाजी डाखरे	130
38.	भारत अफगाणिस्तान संबंध काल व आज प्रा. ए. बी. राऊत	133
39.	भारताचे परराष्ट्रीय धोरण डॉ. कल्पना आर. टेकाडे	136

भारताचे परराष्ट्रीय धोरण: एक चिकित्सक अध्ययन

डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक व राज्यशास्त्र विभागप्रमुख
आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली

सारांश (Abstract)

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेअंतर्गत आंतरराष्ट्रीय राजकारणात निर्माण झालेले आव्हानांना सामोरे जाणे, शितयुधोत्तर काळात विकसित झालेल्या नवीन विश्वरचनेशी राष्ट्रीय हित संबंधाच्या संरक्षणासाठी जुळवून घेणे, आंतरराष्ट्रीय राजकारणाकडे वास्तववादी पाहण्याची मानसिकता भारतीय धोरणकर्त्यांमध्ये आकाराला आली. एक विभागिय महासत्ता म्हणून भारत विकास पाहून विकसित राष्ट्राने नेतृत्व करणे, यातूनच राजनयनाचा आकृतीबंध तयार करणे, भारतीय परराष्ट्रीय धोरणातील सातत्य आणि स्थित्यंतर यांचा बदलता प्रवाहाचा चिकित्सक अभ्यास.

Key Words :

1) आदर्शवाद 2) राष्ट्रीय सुरक्षा 3) जागतिकीकरण 4) तंत्रज्ञानात वाढ 5) व्यावहारिकता

प्रस्तावना :

भारतीय परराष्ट्र धोरणाच्या विकासाचे प्रामुख्याने स्वातंत्र्यपूर्व कालखंड, स्वातंत्र्योत्तर कालखंड आणि शीतयुधोत्तर कालखंड असा बदलत्या संदर्भाचा प्रवाह आणि 19 व्या शतकापासूनच परराष्ट्रीय धोरणाच्या विकासासाठी भारतीय परराष्ट्रीय धोरणाची सैध्दांतिक चौकट तपासतांना रविंद्रनाथ टागोर, श्री. अरबिंदो, महात्मा गांधी आणि पंडित नेहरु, लाल बहादूर शास्त्री, श्रीमती इंदिरा गांधी, राजीव गांधी, पी. व्ही. नरसिंहरा, मनमोहन सिंग आणि विद्यमान पंतप्रधान श्री. नरेंद्र मोदी यांचा परराष्ट्रीय धोरणावर पडलेला प्रभाव.

भारतीय परराष्ट्रीय धोरणाची पायाभूत तत्त्वे ही भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीबरोबरच विकसित होत गेली. भारतीय परराष्ट्रीय धोरणाचे शिल्पकार पंडित जवाहरलाल नेहरु यांच्या विचारांवर देखील ब्रिटीश उदारमतवादी परंपरेचा जबरजस्त प्रभाव होता. जसे भारताने राष्ट्रकुल संघटनेचे स्विकारलेले सदस्यत्व. स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारताच्या पंचशील धोरणाचा आधार मानतांना डॉ. एन. व्ही. राजकुमार म्हणाले होते " These were the earliest expressions of Indias dislike of getting involved in unnecessary foreign entanglements and favoring a neutral stand on matters that did not concern her."¹ आदर्शवादी दृष्टीकोनातून आंतरराष्ट्रीय राजकारणाकडे पाहण्याची मानसिकता 19 व्या शतकापासूनच विकसित होत गेली. काँग्रेसने सेक्रेटरी ऑफ स्टेटला लिहिलेल्या पत्रात स्पष्ट केले की, "We have not the

slightest doubt that, as on as previous occasions... the princes and people of India will readily and willingly cooperate to the best of their capability."² पहिल्या महायुद्धाच्या समाप्तीनंतर आंतरराष्ट्रीय घडामोडींमध्ये भारताचा सहभाग वाढला व आंतरराष्ट्रीय प्रश्नांवर स्पष्ट आणि ठाम भूमिका घेतली.

संशोधन पध्दती :

- प्रस्तुत संशोधनासाठी विषयाची निवड
- संबंधित साहित्याचे सर्वेक्षण
- संशोधन पध्दतीला परिभाषित करणे
- संकल्पनांचे स्पष्टीकरण
- उद्दिष्टांची मांडणी

गृहितके :

- स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील परराष्ट्रीय धोरण आदर्शवादी होते.
- परराष्ट्रीय धोरणाला वास्तविक व धोरणात्मक दिशा मिळाली.
- विद्यमान परराष्ट्रीय धोरण व्यावहारिक आहे.

उद्दिष्ट्ये :

1. पंडित नेहरु यांच्या स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील भूमिका आदर्शवादी होती.
2. श्रीमती इंदिरा गांधींचे धोरण हे वास्तविक व धोरणात्मक होते.
3. 1991 नंतर खुल्या आर्थिक व्यवस्थेचा स्विकार केला व व्यावहारिकता आली.

उद्दिष्ट्यांचे विश्लेषण :

1) पंडित नेहरु यांच्या स्वातंत्र्यपूर्व व स्वातंत्र्योत्तर काळातील भूमिका आदर्शवादी होती. स्वातंत्र्यपूर्व काळात भारतीयांच्या विचारांमध्ये संघटीतपणा आणि सुत्रबद्धता आली. आयरिश लोकांच्या स्वातंत्र्य चळवळीसंबंधी सहानुभूती आणि समर्थन दाखविणारा भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसचा 1920 चा ठराव. 1921 ला अखिल भारतीय काँग्रेस समितीने दिल्ली येथे बैठकीत भारतीय परराष्ट्र धोरणासंबंधी निर्णयात म्हटले की, केवळ शेजारी राष्ट्रांचाच नाहीतर जगातील प्रत्येक राष्ट्रांशी शांततेचे, मैत्रीचे आणि सहकार्याचे संबंध प्रस्थापित करेल. भारतीयांचा दृष्टीकोण व्यापक होण्यामागचे प्रमुख कारण प्रसिद्ध व्हर्सायच्या तहावर भारताने केलेली स्वाक्षरी आणि राष्ट्रसंघाचे स्विकारलेले सदस्यत्व. या आंतरराष्ट्रीय संघटनेची स्थापना पहिल्या महायुद्धादरम्यान अमेरिकेचे राष्ट्राध्यक्ष वूड्रोविल्सन यांच्या जगप्रसिद्ध "14 कलमी

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

August -2021

ISSUE No-313

"HOLISTIC APPROACH OF HEALTH SCIENCE RESEARCH,SPORTS
SCIENCE AND YOGA DURING 21ST CENTURY"

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Executive Editors

Dr Rajesh P. Ingole,
Principal
Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur

Editor

Dr Vijay E. Somkuwar
Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur

Co Editors

Dr Prakash R. Borkar, Dr. Sanjay Ramteke ,Dr Sanjay Urade, Dr Kuldeep R Gond

The Journal is indexed in:

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Impact Factor – 7.675

ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

August -2021

ISSUE No- 313 -A (CCCXIII)

HOLISTIC APPROACH OF HEALTH SCIENCE
RESEARCH, SPORTS SCIENCE AND YOGA DURING 21ST
CENTURY

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Dr Rajesh P. Ingole

Executive Editors

Principal

Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur

Dr Vijay E. Somkuwar

Editor

Sardar Patel Mahavidyalaya, Chandrapur

Co Editors

Dr Prakash R. Borkar, Dr. Sanjay Ramteke, Dr Sanjay Urade, Dr Kuldeep R Gond

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

19	The Role Of Physical Activity And Sports In Mental Health Romi Bisht/ Madhavi Mardikar/ Chandra Mohan Singh	85
20	Importance and Health Benefits of Exercise Dr. Dinesh Kumar Kimta	89
21	Effect on Hockey Players Controlling Skills by Yoga Training Dinesh Pandurang Karad	92
22	An Analytical Study Of Modern Training Methods In Sports Dr. Digambar Singh Bisht	94
23	Physically Active Parents only can Produce Healthy Offspring Generation for Betterment of Nation Dr. Govind Sadashivrao Martale/Miss. Vaishali P. Ghate	97
24	A Comparative Study: Strength Ability And Dynamic Balance Between Volleyball And Basketball Players In Chandrapur District Kuldeep R. Gond	101
25	Significance Of Physical Fitness For Development Of Health And Wellness Dr. Lemdeo B. Nagalwade	108
26	Yoga: The Best Medicine For Physical And Mental Fitness Dr. Manisha A. Mahatale	112
27	Significant Role Of Yogic Practices For Mental Health In Daily Life Dr. Murlidhar W. Rukmode	117
28	Sport Psychology Dr. Pravin Gopalrao Patil	120
29	Yoga is The Tool of Immunity Booster In Post Covid-19 Pandemic Dr. Rajendrakumar Sukhadeo Deokate	129
30 ✓	Significance Of Motivation And Self Confidence In Sports Dr. Raju D. Chawake	133
31	Health Benefits of Balanced Diet-Sport Nutrition:- Dr. Sajed Amar Chaus	137
32	Yoga And Immunity Dr. Saroj Kumar Datta	141
33	"A Survey Of Postural Defects In Elementary School Of Chandrapur District" Prof. Vicky T. Petkar	144
34	Sport's Administration Dr. Jaybhaye N.N	147
35	Effect of Yoga Therapy on Mental Health Illness among COVID -19 Pandemic Dr.K.Paramasivam	150
36	Effect Of Physical Activities And Yogic Practices On Physical Fitness And Physiological Variables Dr. S.H. Shakyia	156
37	Utilization And Advantages Of Biomechanics In Sports Prof. Dr. Dnyaneshwar V. Thakre	160
38	A Study On Stress Management On Banking Sector- With Special Refernce To Kundapura Taluka Udipi District – Karnataka. Dr.Geetha.M.	164

Significance Of Motivation And Self Confidence In Sports

Dr. Raju D. Chawake

Adarsh Arts and Commerce College, Desaignanj, Dist. Gadchiroli

Abstract

There are various mental effects which are said to influence execution. The three in discourse today; inspiration, self-assurance and tension are the standard three sections which are irreplaceable for shaping achievement. The levels of these practices inside an individual in the midst of an assignment contrast and the equilibrium should be ideal for the best outcome to occur. Mental status is comparably basic as actual readiness in wearing conditions and can address the choosing second in a presentation. 'Pre-cutthroat states are basic for contenders as they essentially affect centered execution' (Vodicar, Kovac and Tusak, 2012). This composition desires to show the association between inspiration, self-assurance and uneasiness and the impact everybody has on progress.

Introduction

Inspiration is a vital piece of an individual's life and effects when and how effectively tasks are performed both inside and outside of a games setting. Inspiration is depicted as: 'the theoretical build used to portray the inward as well as outside powers that produce the inception, course, force and perseverance of conduct' (Vallerand and Thill, 1993). It very well may be apportioned into inborn and extraneous depending upon whether the source is the individual or another person, for instance, a coach or vital other. Ordinarily, the people who rely upon outer motivation are less determined and habitually are playing out the task for remuneration instead of the people who are driven by their own motivation. Regardless, all individuals require some outward inspiration as in the end that will be the ultimate objective.

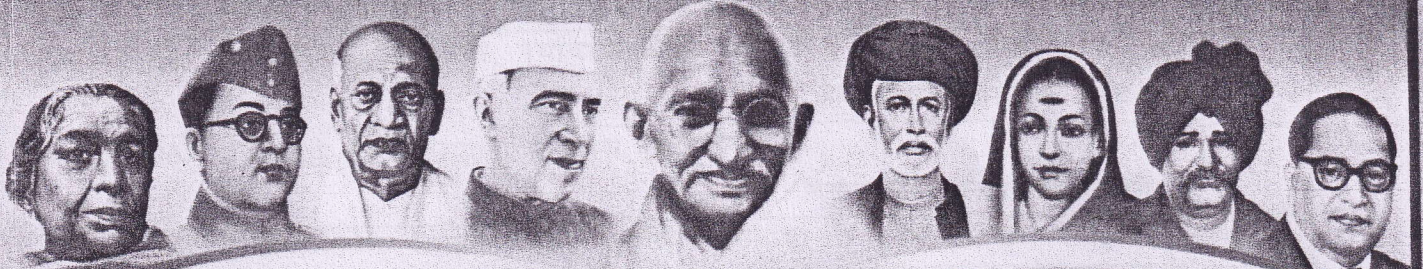
Self-Determination Theory (SDT) (Deci and Ryan's (2000)) addresses a wide design for the examination of human motivation (inspiration) and character. SDT communicates a meta-speculation for restricting moving assessments, a conventional theory that portrays inherent and outward inspiration, and a portrayal of the specific jobs of natural and sorts of extraneous motivation in mental and social improvement and in singular differences. Possibly more indispensably, SDT ideas base on how friendly and social factors energize or subvert people's inclination of volition and drive, despite their flourishing and the idea of their presentation. Conditions supporting the individual's contribution of self-administration, capacity, and relatedness are battled to develop the most volitional and astonishing sorts of motivation and responsibility for works out, including updated execution, enterprising nature, and creative mind. In addition, SDT recommends that how much any of these three mental necessities is unsupported or blocked inside a group environment will have a fiery badly arranged impact on prosperity in that setting.

The components of mental need support and disturbing have been mulled over inside families, study halls, gatherings, affiliations, offices, and social orders using express suggestions definite inside SDT. The SDT framework in this manner has both sweeping and conduct specific consequences for getting practices and constructions that improve versus decrease require satisfaction and the full working that seeks after from it.

Trust in Sport

Self-adequacy was described by Albert's ((Bandura A, (1997))), as an individual's confidence in their ability to control their inspiration, viewpoints, and environmental factors to achieve great execution. Furthermore, the perceptive idea of self-amplessness and furthermore its positive association with self-organization and change as per relentless illness makes it a possibly accommodating extent of patients' advancement to dynamic self-organization following

INDIA@75

आजादी का अमृत महोत्सव

Impact Factor -7.675(SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Referred Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

DECEMBER - 2021, ISSUE No.- (CCLXXXIII) 331

'RETROSPECTING 75 YEARS OF INDIA'S INDEPENDENCE'

Jointly
Published
By

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts College, Wadner

Tah. Hinganghat, Dist. Wardha (Maharashtra) 442307. &

Aadhar Social Research & Development Training Institute, Amravati.

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social Research & Development
Training Institute, Amravati

Editor

Dr. Naresh A. Bhojar

Director of Phy. Edu.

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts
College, Wadner. Dist. Wardha

Executive Editor

Dr. Uttam B. Parekar

Principal

Shri Saibaba Lok Prabodhan Arts
College, Wadner. Dist. Wardha

For Details Visit : www.aadharsocial.com

Aadhar Publication

23.	राजकीय संस्कृती: व्यापकतेकडून संकुचिततेकडे	डॉ. अरविंद सोमनाथे	87
24.	भारतीय लोकसंख्या, पर्यावरण आणि प्रदूषण	प्रा. वंसता सिताराम वंजारी	91
25.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान	प्रा. दिगंबरकुमार प्रल्हादराव लांडगे	95
26.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील स्त्री चळवळीची समीक्षा	आरती एम. देशमुख	98
27.	भारतीय संसदीय लोकशाही व राजकीय पक्ष	डॉ. विनोद मारोतराव मुडे	105
28.	सतारा जिल्ह्यातील सन १९४२ च्या चळवळीतील स्वातंत्र्य लढा	प्रा. डॉ. अनिल शिवाजी टिके	110
29.	मानवी हक्क आणि भारतीय संविधान	प्रा. डॉ. संभाजी तनपुरे	113
30.	स्वातंत्र्योत्तर भारताची अमृत महोत्सवी राजकीय वाटचाल	डॉ. श्रीनिवास भोंग	119
31.	भारतातील लोकसंख्या पर्यावरण आणि प्रदूषण	प्रा. धनंजय पां. गिन्हेपुंजे	124
32.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतातील पंचवार्षिक योजनाचा आढावा	डॉ. विठ्ठल घिनमिने	127
33.	भारतातील नक्षलवाद व मानवाधिकार : एक मागोवा	प्रा. मनोज के. सरोदे	133
34.	नक्षलवादी चळवळीची कार्यपध्दती	प्रो. मनोहर रामचंद्र चौधरी	137
35.	भारतीय समाज व लिंग भेद- स्वातंत्र्योत्तर कालखंड	प्रा. डॉ. अल्का सोमवंशी	142
36.	बालकांमधील कुपोषणाबाबत गर्भवती मातांची जागरूकता: एक अध्ययन	प्रा. डॉ. रोहिणी दि. मेश्राम	146
37.	स्वातंत्र्योत्तर भारतातील ग्राम दुर्देशेची कारणे-राष्ट्रसंताचे पोवाडे	डॉ. प्रवीण कारंजकर	150
38.	राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण-२०२०: स्वरूप आणि आव्हाने	डॉ. संदिप काळे	155
39.	महात्मा गांधी व त्यांच्या राजकीय जीवनाचा प्रारंभ	प्रा. डॉ. त्रिंबक भिमराव राजदेव/ प्रा. स्नेहलता अशोक थिटमे	161
40.	स्वातंत्र्यपूर्व/स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतीय विचारवंत, समाजसुधारक, क्रांतिकारी, राजकीय नेत्यांचे कार्य व भूमिका	प्रा. रिता द. वाळके (डंभाळे)	164
41.	महात्मा गांधी: ग्रामस्वराज्य एक अभ्यास	प्रा. डॉ. अविनाश पांचाळ	172
42.	उदारीकरण, खाजगीकरण आणि जागतिकीकरणाची ३० वर्षे	प्रतिक गोकुलदास ठाकरे	175
43.	भारतातील ग्रामीण विकास योजना	डॉ. गजानन रा. सोमकूंवर	182
44.	मानवाधिकार आणि आंतरराष्ट्रीय संरक्षण : एक चिकित्सक अध्ययन	डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	187
45.	स्वातंत्र्योत्तर काळातील भारतात स्थापन झालेले राजकीय पक्ष: कार्य भूमिका व योगदान	प्रा. विनोद महादेवराव पुनवटकर	192
46.	भारतीय संविधानातील प्रास्ताविका व मूलभूत कर्तव्य आणि दहशतवाद	प्रा. डॉ. उमेशकुमार पी. शहारे	196

“मानवाधिकार आणि आंतरराष्ट्रीय संरक्षण” : एक चिकित्सक अध्ययन
डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा), जि. गडचिरोली

“परिवर्तन में छुपा हुआ है, जीवन का सम्पूर्ण विकास।
यह शास्वत है, शास्वत है यह, यह शास्वत का चिर विश्वास।।
आज अमन का गीत सुना दो, और नूतन परिवर्तन का।
प्रकृति—नहीं की चिरलीला मे, अवगुंठित आवर्तन का।।”

प्रस्तावना :

महासभेच्या तिसऱ्या सत्रात १० डिसेंबर १९४८ ला मानवाधिकाराची आंतरराष्ट्रीय घोषणा आज “मानवाधिकारांचे मॅगनाकार्टा” या नावाने ओळखली जाते. घोषणेला सर्वांनी मंजूरी देणे म्हणजे व्यक्तीच्या अधिकारांचे त्यांचे स्वातंत्र्यच मूळ आधार आहे. मानवी जीवनाची श्रेष्ठता शांततापूर्ण आणि सुरक्षित वातावरणात आहे. त्याशिवाय न्यायपूर्ण, समान स्तरावरील निरोगी समाजाची निर्मिती व विकास शक्य नाही. मानवाधिकारामुळे आपण एक—दुसऱ्याचा सन्मान करून एकमेकांसोबत रहावे. हे अधिकार मागायचे नसतात तर त्याप्रती असलेले उत्तरदायित्व पार पाडायचे असते. मानवाधिकारात सहकार्य व संसुचनाची व्यवस्था नाही तर ते सभ्य समाजाचे व्याकरण म्हणजे सुख, शांती आणि समृद्ध भविष्यकाळाची अनिवार्य बाब आहे.”^१ मानवाधिकारात “काय योग्य आणि काय अयोग्य” या कार्याची गोळाबेरीज नसते. तर व्यक्तींच्या संबंधांमध्ये नितिमूल्य आणि दृष्टीकोण प्रदान करण्याची शक्ती आहे. जर ते स्थानिक संस्कृती, परस्पर संबंध आणि तत्वदानात मिसळतात तर ते मानवी जीवन तयार करते व विकासीत करते. सामान्यतः व्यक्तीच्या प्रतिष्ठावान आणि स्वतंत्र अस्तित्वासाठी मानवाधिकार सहाय्यभूत ठरते.”^२

अधिकारांच्या संदर्भाने विकासक्रमाचा परिणाम, मानवी इतिहासात व्यक्तीची प्रतिष्ठा व सन्मान वाढविण्याचे प्रयत्न, राज्याची एकाधिकारशाही व त्यांचे मानवावरील अत्याचार, ते संपविण्यासाठी घेतलेला शस्त्रांचा आधार, या घडामोडींना कोणत्याही प्रकारचा आंतरराष्ट्रीय आधार प्राप्त नव्हता. मानवाधिकार मुळात व्यक्ती व राज्य, व्यक्ती व समुदाय यांच्यातील संबंध सुरक्षित ठेवण्यासाठी राज्याच्या विरुद्ध सुरक्षा कवच आहे. उदा. १८ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात स्वातंत्र्य हा विषय चर्चिला गेला. अमेरिकेचे १७७६ मधील वर्जीनिया अधिकारपत्र व घोषणामुळे विस्तार व संरक्षणाची गरज विचारार्थ बाब ठरली. फ्रान्सचे १७८९ चे घोषणापत्र आणि १७९१ मध्ये अमेरिकन संविधान संशोधन हे पाऊल महत्वाचे ठरते.

मुळ शब्द : मानवाधिकार, व्यक्तीप्रतिष्ठा, समुदायकल्याण, शोषणनिषेध.

उद्दिष्टे :

१. आंतरराष्ट्रीय पातळीवरील मानवाधिकाराची परिभाषा करणे.
२. आंतरराष्ट्रीय स्तरावरील वैचारीक अध्ययन करणे.
३. व्यक्तीच्या प्रतिष्ठेत मानवाधिकाराचे अध्ययन करणे.

अमेरिकेच्या स्वातंत्र्य घोषणेत स्पष्ट म्हटले की, “व्यक्ती अपृथक करणीय अधिकारसंपन्न आहे. त्यांच्याकडून ते अधिकार परत घेतले जाऊ शकत नाही, कारण ते व्यक्तीला सरकारने दिलेले नसून तो जन्मापासूनच घेवून आला व तो त्यांना गमावू शकत नाही.”^३ २० व्या शतकात मानवाधिकाराची समस्या राष्ट्रांचे स्वनिर्माण, स्वातंत्र्य, मानवाधिकारांच्या उल्लंघनाला विरोध, परसपर सहकार्य व संरक्षण, पहिल्या महायुद्धादरम्यान सामुहिकपणे झालेले अधिकारांचे उल्लंघन, युद्धानंतर युद्धातील अपराधी, युद्धबंदी आणि अल्पसंख्यांकांबाबत भाषीक, धार्मीक, राजकीय अधिकारांचे संरक्षण या बाबत प्रश्न उद्भवले. नंतर आंतरराष्ट्रीय सहकार्याची भावना वाढीस लागली. मानवीय सद्भावनेतून सहकार्याची खात्री, शारीरिक व मानसिक शक्तीचे सकारात्मक स्वरूप यावे व व्यक्तीला एक व्यक्ती म्हणून त्याचे मानवी अधिकार त्याला मिळावे. ह्या २० व्या शतकाच्या दुसऱ्या दशकाच्या शेवटी शांतता संधी करणे, व्हासीय संधीच्या माध्यमातून ‘राष्ट्रसंघ’ स्थापना, परिणामी सहकार्याला संस्थात्मक व

**Worldwide International
Inter Disciplinary Research Journal**
(A Peer Reviewed)

Year-7, Vol.I, Issue-XLV, 12 January 2022

जनप्रगती बहुउद्देशिय सेवाभावी संस्था नांदेड
तथा
सिध्दी प्रकाशन नांदेड यांच्या संयुक्त विद्यमाने

**स्वामी विवेकानंद जीवन परिचय,
कार्य, सेवाभाव आणि विचार**

Special Issue

Editor By

Dr. Rajesh Gangadharrao Umbarkar

Dept. of Economics

N.S.B. College, Nanded.

उठो जागो !

लक्ष प्राप्ती तक

रूको मत !!!

Address for Correspondence

Mrs. Pallavi Laxman Shete

Editor in Chief : Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal (A Peer Reviewed Referred)
Principal, Sanskriti Public School, Nanded (MH, India) Email : shrishprakashan2009@gmail.com

House No. 624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (Kh.) Nanded - 431605 (India - Maharashtra)
Email - umbarkar.rajesh@yahoo.com, shrishprakashan2009@gmail.com Mob. No. 9623979067

Director : Mr. Tejas Rampurkar (For International Contacts only + 91-8857894082)

(Arts - Humanities - Social Sciences - Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management,
Law, Engineering, Medical, Ayurveda, Pharmaceutical, Journalism, Mass Communication, Library Science Faculty's)

ISSN: 2454 – 7905

SJIF Impact Factor 2022: 7 . 479

Worldwide International Inter Disciplinary Research Journal

A Peer Reviewed Referred Journal

Quarterly Research Journal

(Arts-Humanities-Social Sciences- Sports, Commerce, Science, Education, Agriculture, Management, Law, Engineering,
Medical-Ayurveda, Pharmaceutical, MSW, Journalism, Mass Communication, Library sci., Faculty's)

www.wiidrj.com

Vol. I

ISSUE - XLV

Year – 7

12 Jan. 2022

विशेष अंक

जनप्रगती बहुउद्देशीय सेवाभावी संस्था नांदेड तथा सिध्दी प्रकाशन
यांच्या संयुक्त विद्यमाने

स्वामी विवेकानंद जीवन परिचय, कार्य, सेवाभाव आणि विचार

Special Issue

Editor by

Dr. Rajesh Gangadharrao Umbarkar

Dept. of Economics

N. S. B. College, Nanded.

Editor in Chief : Mrs. Pallavi Laxman Shete

Principal, Sanskriti Public School, Nanded. (MH. India) Email: Shrishprakashan2009@gmail.com

Director : Mr. Tejas Rampurkar

(For International contact only +91-8857894082)

Address for Correspondence : House No.624 - Belanagar, Near Maruti Temple, Taroda (KH),

Nanded – 431605 (India -Maharashtra) Email: Shrishprakashan2009@gmail.com

umbarkar.rajesh@yahoo.com Mob. No: +91-9623979067 Website: www.wiidrj.com

17.	स्वामी विवेकानंद जयंती निमित्त स्वामीजींचे आर्थिक विचार	प्रा. हनुमंतराव कृष्णा जगताप	52
18.	स्वामी विवेकानंदांचे शैक्षणिक विचार	डॉ. सुनिता पर्वतराव पेटकर	54
19.	स्वामी विवेकानंद यांचे बालपण व शिक्षण	डॉ. व्यंकटेश काळुराम मदनुरे	57
20.	"स्वामी विवेकानंदांच्या विचाराची आजच्या संदर्भात प्रासंगिकता"	धिरज सतिषराव नाईक	60
21.	विवेकानंद यांचे शिक्षणविषयक तत्वज्ञान	डॉ. संजीवनी श्रीपाद नेरकर	63
22.	'स्वामी विवेकानंद यांची स्वातंत्र्याची संकल्पना'	डॉ. भुजंग विठ्ठलराव पाटील	66
23.	स्वामी विवेकानंद, व्यावहारिक वेदांताचा जनक	प्रा. डॉ. रमेश के. शेंडे	71
24.	योद्धा सन्याशी स्वामी विवेकानंद यांचा जीवन परिचय	डॉ. मदन जी. प्रधान	74
25.	स्वामी विवेकानंदांचे शिक्षण विषयक विचार	प्रा. डॉ. बसवेश्वर पांडागळे	77
26.	स्वामी विवेकानंदांचे बालपण	डॉ. रंजलकर विनिता विनोदराव	80
27.	स्वामी विवेकानंदांचे जीवन आणि कार्य	प्रा. राजाराम नामदेव निगडे डॉ. महेश नारायणराव मोटे	82
28.	'स्वामी विवेकानंद यांचे स्त्रीशिक्षण विषयक विचार : एक चिंतन'	डॉ. रजनी अ. बोरोळे	87
29.	स्वामी विवेकानंद यांचे स्त्रीविषयक विचार / दृष्टीकोन	सौ. जागृती जगदीश घारे	91
30.	स्वामीजींचे शिक्षण विषयक विचार	डॉ., प्रकाश कांबळे	94
31.	स्वामीजींची विचारधारा : स्त्री विषयक दृष्टिकोन	प्रा. मनोज के. सरोदे	97
32.	'स्वामी विवेकानंदांचे राजकीय विचारांच्या विकासातील योगदान': एक चिकित्सक अध्ययन	डॉ. सुभाश दौलतराव उपाते	101
33.	स्वामी विवेकानंद यांचे शैक्षणिक विचार	डॉ. सचिन उत्तमराव हंचाटे	105
34.	विवेकानंद: एक संचारक	अमोल दीपकराव धुळे प्रा. डॉ. सुहास दुर्गादास पाठक	109
35.	स्वामी विवेकानंद आणि आजचा युवक	शिंदे प्रशांत पांडूरंग	112
36.	'स्वामी विवेकानंद यांचे धार्मिक विचार'	प्रा. डॉ. एस. पी. घायाळ	115

“स्वामी विवेकानंदांचे राजकीय विचारांच्या विकासातील योगदान”: एक चिकित्सक अध्ययन

डॉ. सुभाश दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा), जि. गडचिरोली
सारंश :

स्वामी विवेकानंद 'आधुनिक भारत' या निबंधात लिहीतात की, प्रजेची शक्ती नेहमीच अप्रत्यक्ष व अव्यवस्थित होती. ज्याप्रमाणे मानवी हृदयात रक्तसंचय व षरिरात रक्ताभिसरण दोन्ही गोष्टी आवश्यक आहे. त्याचप्रमाणे राज्यातही शक्तीचे एकत्रीकरण व विक्रीकरण सारखेच आवश्यक असते. संपत्तीचे केंद्रीकरण, व्याजाचे धारदार षस्त्र ही वैश्य वर्गाच्या सामर्थ्याची व प्रभुत्वाची साधने असतात. ज्यांच्या श्रमामुळे ब्राम्हणांची प्रतिष्ठा व क्षत्रियांचे सामर्थ्य व वैश्यांची संपत्ती निर्माण होते त्यांचा सर्वांना विसर पडतो. पूर्ण देशात त्यांना अंत्यजांचा दर्जा प्राप्त होतो, उच्चवर्णीय त्यांना पशू समजून त्यांच्याशी वागतात. ह्यातूनच क्षुद्रांची क्रांती जन्माला येते. लाखो गरीब श्रमिकांविषयी विवेकानंदांना जिह्वाळा होता. 'शोषित शोषकांचे शोषण करतील' असे विवेकानंद म्हणतात. विवेकानंदांच्या राष्ट्रभक्तीत विशुद्धता व रचनात्मकता आहे. संकुचितपणा, स्वार्थाचा वा कुपमंडुक वृत्तीचा स्पर्श झालेला नव्हता. आमच्या इतिहासाशी व क्रमविकासाशी इमान राखून नवा भारतवर्ष उभा करण्याचे काम नेहमी आमचे 'आम्हालाच' करावे लागणार आहे. याचा विसर पडता कामा नये, प्रत्येक भारतीयाला उद्देशून विवेकानंद म्हणतात, "तू सर्वषक्तीमान आहेस, जा, तोफेच्या तोंडाशी जा. मिळू नकोस. महापाप्याचाही तिरस्कार करू नकोस. तुझी दृष्टी अभ्यंतरी वळव. तिथे परमात्मा वास करित आहे.....!"

'उत्तिष्ठत, जाग्रत प्राप्य वरान्निबोधन' 'उठा, जागे व्हा. आणि जोपर्यंत धेय्य साध्य होत नाही तोपर्यंत थांबू नका. दौर्बल्याच्या मोहनिद्रेतून जागे व्हा!'

प्रस्तावना:

विवेकानंदांच्या व्यक्तिमत्वाला आकार देण्याचे श्रेय शिक्षणापेक्षा त्यांचे गुरु रामकृष्ण परमहंसांना आहे. नरेंद्र दत्ताचा विवेकानंद या दक्षिणेश्वर संतानेच केला हे स्वतः विवेकानंदांनीच कबूल केले आहे. ऐक्याची भावना हे हिंदूधर्म, इस्लामधर्म व ख्रिस्ती धर्म या तिन्ही धर्मात त्यांना दिसली. नरेंद्राच्या स्वरूपात आपल्याला आपला शिष्योत्तम— आपला अध्यात्मिक वारस गवसला आहे अशी मनोमन त्यांची खात्री झाली होती. रामकृष्ण परमहंसांना आपल्या कार्यासाठी सामर्थ्यसंपन्न देहाची, पृथ्वीला वळवू शकणाऱ्या बाहुंची, पृथ्वी पालथी घालू शकणाऱ्या पायांची त्यांना गरज होती. तसेच सहकाऱ्यांचे मंडळ उभे करून त्यावर प्रभाव पाडण्यासाठी असे बुद्धिसंपन्न मस्तक वसाऱ्या विश्वाबद्दलच्या अपार प्रेमाने काठोकाठ भरलेले हृदय त्यांना हवे होते ते नरेंद्र च्या रूपात मिळाले. मृत्यूपूर्वी चार दिवस रामकृष्णांनी समाधीव्दारे नरेंद्रांना आपल्यात समाविष्ट करून घेतले. जेव्हा नरेंद्र भानावर आला तेव्हा रामकृष्णांच्या नेत्रांतून घळवळा अश्रूंचा ओघ वाहतांना त्याला दिसला. रामकृष्ण परमहंस म्हणतात, 'माझ्याजवळ होते—नव्हते ते सर्व तुला देऊन आज मी खरा गरीब फकीर बनलो आहे. या षक्तीच्या साहाय्याने तुला या जगात मानवांचे फार मोठे कल्याण करता येईल आणि ते कार्य पुरे झाल्या वाचून तुला निजधामास जाता येणार नाही.' त्या दिवसापासून रामकृष्णांच्या सर्व सिद्धी नरेंद्रात संक्रमित झाल्या.

मूळ शब्द: जिवन चरित्र, प्रेमयोग, भक्तियोग, कर्मयोग, राष्ट्रभावना.

संशोधन लेखाचे उद्दिष्ट्ये:

1. स्वामी. विवेकानंदांच्या जिवन चरित्राचे अध्ययन करणे.
2. अध्यात्मातून व्यक्तीविकासाचे अध्ययन करणे.
3. विवेकानंदांच्या राष्ट्रभक्तीच्या विचारांचे अध्ययन करणे.

जिवनचरित्र :

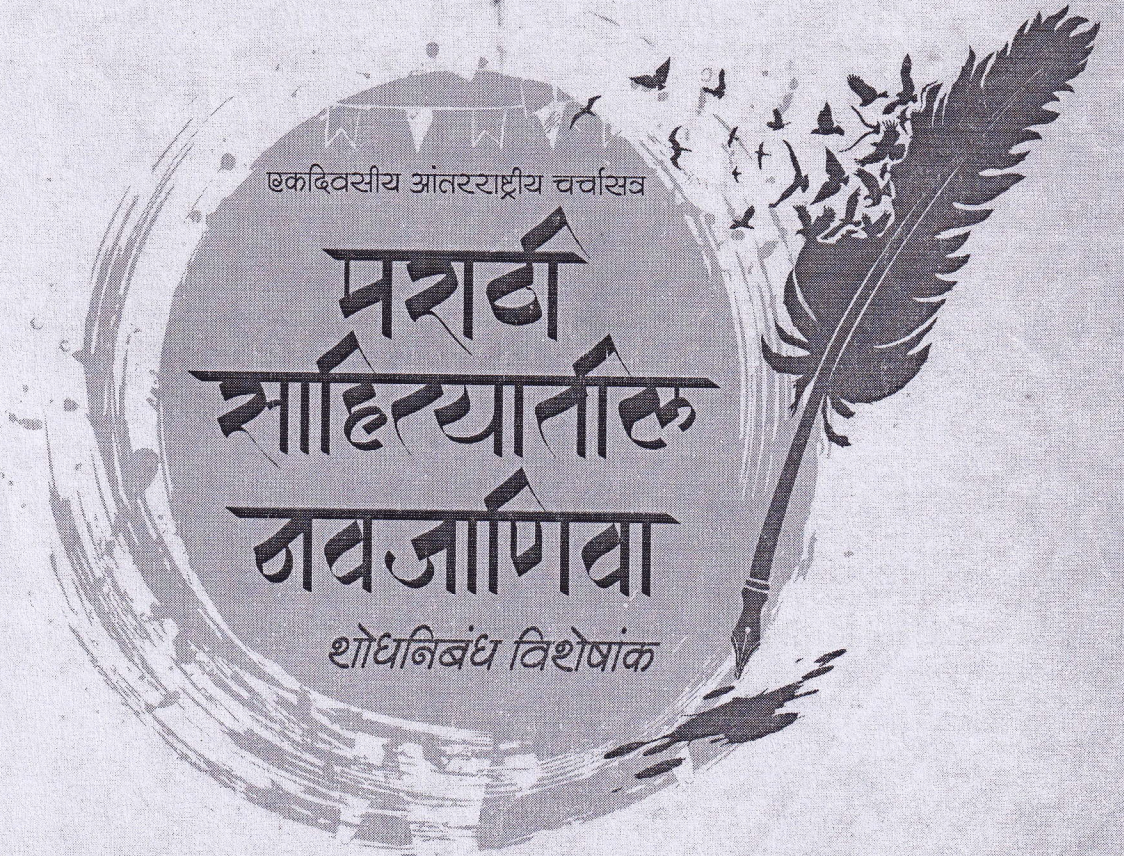
Impact Factor - 8.572 (SJIF)
ISSN - 2278 -9308

FEBRUARY 2022
ISSUE NO. (CCCXXXVI) 336

B.Aadhar

Peer - Reviewed & Refereed Indexed

MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL

संपादक

डॉ. जगदीश साबू

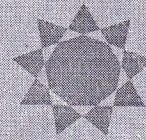
डॉ. शिवाजी नागरे

डॉ. श्रीकृष्ण काकडे

This Journal is Indexed in

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
Cosmos Impact Factor (CIF)
International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit to : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

February, 2022

ISSUE No- (CCCXXXVI) 336

मराठी साहित्यातील नवजाणिवा

Prof. Virag.S.Gawande

Chief Editor

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

प्रा.डॉ. शिवाजी नागरे

प्रा. डॉ. श्रीकृष्ण काकडे

संपादक

मराठी विभाग,

शंकरलाल खंडेलवाल कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालय अकोला.

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

78	एकविसाव्या शतकातील मराठी स्त्रीकथेतील स्त्रीभान डॉ.सीमा मुसळे	355
79	२१ व्या शतकातील मराठी कादंबरीतील नवजाणीवा प्रा. डॉ. केशव सिताराम गोरे	362
✓80	अंजनाबाई खुणे यांच्या कवितेतील नवजाणिवा प्रा. रमेश एम. धोटे	365
81	एकविसाव्या शतकातील मराठी कथा प्रा. डॉ. किरण प्रभाकर वाघमारे	368
82	भाषिक व सांस्कृतिक बदलांचा साहित्यातील आविष्कार प्रशांत अशोकराव घुगे	374
83	शरद जोशी यांचे कार्य आजही प्रेरणादायी Shubham Rameshwar Gawande	376
84	Reflection of dystopia and lockdown in contemporary marathi literature Asst. Prof. Dimple d. Mapari	380
85	समकालीन मराठी साहित्यात विज्ञान साहित्याचे योगदान डॉ. सुदर्शन दिवसे	387
86	आदिवासी लोकगीतातील नव्या जाणिवा डॉ. मंदा माणिकराव नांदुरकर	393

अंजनाबाई खुणे यांच्या कवितेतील नवजाणिवा
प्रा. रमेश एम. धोटे
आदर्श महाविद्यालय देसाईगंज जि. गडचिरोली

“मराठी साहित्यातील नवजाणिवा” या विषयावर एकदिवसीय आंतरराष्ट्रीय चर्चासत्राच्या आयोजनानिमित्त एकविसाच्या शतकात भारतीय समाज जीनवात अभूतपूर्व बदल घडून येत आहेत. जागतिकीकरण, माहिती तंत्रज्ञान, शहरीकरणाचा प्रभाव, जनमासावर अधिक प्रमाणात पडलेला आहे. त्यामुळे मराठीतील ग्रामीण, दलित, आदिवासी तसेच स्त्रीवादी साहित्याचे प्रवाह अनेक स्थित्यंतरातून मार्गक्रमण करीत आहेत. पाश्चिमात्य संस्कृती, वसाहतवाद, प्रादेशिक जीवन जाणिवा अधिक तीव्र होत आहेत. नवतंत्रज्ञानामुळे समाज भाषा व संस्कृती पूर्वीपेक्षा अधिक अधिक वेगाने बदलत आहे. या पार्श्वभूमिवर मराठी साहित्यात अनेक स्तरावर बदलाची प्रक्रिया सुरु झालेली आहे. कथा, कादंबरी, काव्य, नाट्य, ललीत व समीक्षा इ. साहित्य प्रकारात त्याचे दर्शन अधिक प्रभावीपणे दिसून येत आहे. त्या अनुषंगाने मराठी काव्यक्षेत्रात अंजनाबाई खुणे यांच्या काव्यातील बदलती स्थिती, गती, स्थित्यंतरे, आणि त्यांची प्रतिक्रिया या संबंधी प्रस्तुत शोध निबंध. प्रस्तावना – सौ. अंजना श्रीराम खुणे हया वडेगांव (रेल्वे) येथील आहेत. त्यांचा जन्म ८ डिसेंबर १९४० रोजी बुधेवाडा जि. गोंदिया येथे त्यांनी आपल्या काव्यलेखनाला प्रारंभ केला. वयाच्या साठव्या वर्षी जांभळी (साकोली) येथील ७ व्या झाडीबोली संमेलनात त्यांच्या बोली संग्रहात ‘अंजनाबाईची कविता’ प्रकाशित झाली. त्यांना त्यांच्या कविता तोंडपाठ असत. सामाजिक विषयावर कविता सादर करण्याची त्यांची पध्दत आहे. त्यांना डॉ. हरिश्चंद्र बोरकर यांनी ‘झाडीपट्टीची बहिणाबाई’ म्हणून गौरविले आहे.^१ सौ. अंजनाबाईची कविता ‘उगवतीचे रंग’ या पुस्तकात आली आहेत. त्यांना बेळगाव (कर्नाटक) येथे अ.भा. मराठी साहित्य संमेलनात आपल्या कविता वाचण्याची संधी मिळाली. ‘उगवतीचे रंग’ नावाने अंजनाबाई खुणे सोबत चौदा कविंचा प्रतिनिधिक कविता संग्रह इंदौर येथे अ.भा.म. साहित्य संमेलन प्रसंगी प्रकाशित झाला. या संग्रहाचे संपादक निरंजन उजगरे यांनी केले.

विदर्भातील बहिणाबाई असा त्यांचा गौरव केल्या जातो. अंजनाबाईंचे शिक्षण प्राथमिक ४ थ्या वर्गापर्यंत, झाडीपट्टीतील प्रतिभाशाली कवियत्री ‘अंजनाबाईची कविता’, ‘अंजनाबाईची गाणी’ म्हणून काव्यसंग्रह प्रसिध्द आहेत. त्यांच्या कवितेतून जीवनानुभव जाणवत असून त्यात स्त्रीजन्म, तिचे दाम्पत्य, कन्या वियोग, गृहजीवन, सणवार, माहेरवाशीण या सोबतच समाजाचे व झाडीपट्टीतील संस्कृतिचेही दर्शन घडते. मराठी साहित्य संमेलनात, आकाशवाणी, दूरदर्शन व झाडीबोली साहित्य संमेलनातून सातत्याने अंजनाबाईंनी आपल्या कवितांचे वाचन केले. त्यांना महाराष्ट्र शासनाच्या समाज कल्याण विभागाचा व्यसनमुक्ती पुरस्कार (२००२) व इतर अनेक पुरस्कार मिळाले. विदर्भातील काव्यप्रवाहात अंजनाबाई खुणे काव्यलेखनात आपल्या मनाचा हळुवारपणा जपत आपल्या भावना उजागर करतात हे त्यांच्या काव्याचे निराळेपण आहे.^२

पूर्व विदर्भात झाडीपट्टीला अनन्य साधारण महत्व आहे. येथील संस्कृती, रुढी, परंपरा, सण उत्सव, बोलीभाषा यांना वेगळे अस्तित्व आहे. येथे कथा, कविता, नाटक, म्हणी, उखाणे, यावर विस्तृत साहित्य निर्माण होत आहेत. मराठी भाषेत झाडी बोलीला विशेष स्थान आहे. झाडीपट्टी चे काव्य म्हणजे शाब्दिक सौंदर्यच म्हणावे लागेल. या क्षेत्रात सौ. अंजनाबाई खुणे यांच्या कवितेने एक ठसा उमटविला आहे. ‘अंजनाबाईची कविता’ या पहिल्याच काव्यसंग्रहाने त्यांना प्रसिध्दी

Impact Factor-8.575 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

February -2022

(CCCXXXVII) 337

The Contribution Of The Great Thinkers
And Saints In The Making Of India

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social

Research & Development

Training Institute Amravati

Editor

Dr. Maya S. Watane

Head, Dept. of Political Science

Smt. Kesharbai Lahoti

College, Amravati

Executive Editor

Dr. V. L. Bhangdia

Principal

Smt. Kesharbai Lahoti

College, Amravati

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Dept. of Political Science

Smt. Kesharbai Lahoti College, Amravati

For Details Visit To : www.aadharsocial.com Aadhar International Publication

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

February -2022

ISSUE No- (CCCXXXVII) 337

**The Contribution of the Great Thinkers
and Saints in the Making of India**

Prof. Virag.S.Gawande
Chief Editor
Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Prin. Dr. Vijaykumar L. Bhangdia
Principal

Smt. Kesharbai Lahoti Mahavidyalaya, Amravati..

Dr. Maya S. Watane

Head, Dept. of Political Science

Smt. Kesharbai Lahoti Mahavidyalaya, Amravati..

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

42	जोतीराव फुले यांच्या राजकीय विचारांचे एक चिकित्सक अध्ययन डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	170
43	डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महिला विकासातील योगदान. एक अभ्यास डॉ. वंदना फटाले	175
44	वर्तमान परिवेश में डॉ. आम्बेडकर की प्रासंगिकता निघोंट अर्चना महादेवराव	177
45	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे भारतातील कामगार चळवळीतील योगदान डॉ. दिनेश सहदेवराव धाकडे	181
46	मानवेंद्रनाथ राँय यांचे राजकीय विचार कुणाल दिलीप राठोड	184
47	आधुनिक हिंदी काव्य में गांधीवादी सामाजिक विचारधारा डॉ ज्योति एन मंत्री	189
48	Gandhi's Khadi-Huts To High Street Dr. Ravi N Sakhare	194
49	Dr. B. R. Ambedkar's Philosophy Andmission For Education Mrs. Deepa D. Patil	196
50	Gandhian Reflections On Economy –The Need Of The Hour Dr.Gayatri S. Tiwari	199

जोतीराव फुले यांच्या राजकीय विचारांचे एक चिकित्सक अध्ययन''

डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा),

जि. गडचिरोली, Email ID : subhashupate05@gmail.com

साराशः

राजकारण हा मुख्यतः सत्तेचा खेळ आहे. त्याविषयी आपल्या देशातील सर्वसामान्य लोक पूर्वीपासून प्रायः उदासीन होते. तरी देखील राजकीय स्थित्यंतरांचा त्यांच्या जीवनावर जो परिणाम व्हायचा तो होतच होता. इंग्रजांच्या सुनियंत्रित शासनपद्धतीमुळे राज्यसंस्थेचा प्रभाव अधिकाधिक जाणवू लागला होता. त्यामुळे जनसामान्यांच्या हितसंबंधांची जपणूक करणाऱ्या समाजचिंतकांना राजकीय घडामोडींची दखल घेण्याखेरीज गत्यंतर नव्हते. सत्यशोधक समाजाच्या उद्देशपत्रिकेत या समाजात राजकीय विषयांवर बोलणे अजी वर्ज आहे. असे म्हटले असले तरी राज्यकर्त्यांचे धोरण, प्रशासकांची कार्यपद्धती धार्मिक – सामाजिक व्यवस्थेच्या आड दडलेला राजकीय स्वार्थ याकडे जोतीरावांचे बारिक लक्ष्य होते. समाजाच्या दुर्बल घटकांची दैन्यावस्था कशी दूर करता येईल हा एक प्रश्न त्यांच्या मनात रात्रंदिवस घोळत होता. त्यादृष्टीने ते प्रत्येक गोष्टीचा विचार करित असत. आपल्या कार्यात त्यांनी लोक शिक्षणाला प्राधान्य दिले होते.'१ सत्ता हे देखील समाज परिवर्तनाचे एक महत्वाचे साधन आहे. याचा त्यांना विसर पडला नव्हता. सत्ता गेली की तिच्या पाठोपाठ स्वाभिमान लुप्त होतो. कर्तृत्व लयाला जाते. जोतीराव फुलेंच्या शब्दात "सत्तेवाचून सकल कळा, झाल्या अवकळा, पुसा मनाला॥ गोडी आर्जवाची लागली, लाज सोडली, पडता पाया॥" (जो.फु. १९९१: ५७०)

प्रस्तावना:

जोतीरावांचा जन्म एका मध्यमवयीय शेतकरी कुटुंबात १८२७ साली झाला. मुळात गोन्हे आडनाव असलेले व्यवसायानुसार फूले बनले. फुलेंच्या मित्र परिवारात ब्राम्हण, प्रभू, क्षत्रिय, कायस्थ, मुस्लिम, ख्रिस्ती अशा सगळ्या अठरापगड समाज घटकांचा समावेश होता. म्हणूनच त्यांच्या विचारांच्या कक्षा सर्वसमावेशक झाल्याच्या दिसतात. या "मित्र परिवारातील परधर्मीय मित्रांकडून हिंदू धर्मावर झालेली टीका ऐकून जोतीरावांना आपल्या धर्मातील अन्याय, उच्चनीचभाव आणि धर्माचरणातील मतलबीपणा याचा पहिल्या प्रथम ज्ञाणीव झाली आणि आपल्या धर्मसंस्थेचे अंतरंग न्यायनिष्ठुरतेने तपासून पाहण्याची त्यांना गरज भासू लागली."२ टामस पेन या तत्वज्ञाच्या 'राइट्स ऑफ मॅन' या पुस्तकाचा प्रभाव होता. जोतीरावांना गुलामगिरीची चीड होती. शिवाजी महाराज व जॉर्ज वॉशिंग्टन यांच्या चरित्रातून त्यांची देशभक्तीची भावना जागृत झाली होती. एका ब्राह्मण मित्राच्या वरातीत त्यांचा सनातनी ब्राह्मणांनी अपमान केला तेव्हा जोतीराव संतप्त झाले व नंतर अंतर्मुखही झाले. यातूनच फुलेंना जातिव्यवस्थेचे समूळ उच्चाटन करायचे आणि स्त्री-शुद्रातिशूद्रांच्या सर्वांगीण विकासासाठी व हक्कांसाठी झटायचे अशा प्रकारचे जीविताचे जन्म प्रयोजनच सापडले.

मुळ शब्द : सत्ता, स्वातंत्र्य, वर्तमानपत्रे, शुद्रातीशुद्र.

संशोधन लेखाची उद्दिष्टे:

- १.म. फुलेंच्या राजकीय सत्तेबाबत अध्ययन करणे.
- २.म. फुलेंच्या स्वातंत्र्य कल्पनेबाबत अध्ययन करणे.
- ३.म. फुलेंच्या वर्तमानपत्राबाबत अध्ययन करणे.

महात्मा फुलेंच्या राजकीय विचारांचे अध्ययन करताना हक्कवंचित घटकांच्या दुर्दशेचे मुख्य कारण अविद्या आहे. तिला सर्वप्रथम दूर सारले पाहिजे. जोतीरावांचा प्राथमिक शिक्षणावर भर होता. तर इतरांसाठी ज्ञानाचे दरवाजे बंद करणाऱ्या ब्राम्हणांना जोतीरावांनी धारेवर धरले. ज्यांनी शुद्रातिशूद्रांवर परोपरीने अन्याय केला, त्यांचा छळ केला त्यांच्या विरुद्ध जोतीरावांनी जन्मभर

Impact Factor-8.575 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2022

ISSUE No- (CCCXLI) 341

The Relevance of The Feminism Movement in the Twenty -First Century

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social Research &, Development
Training Institute, Amravati.

Editors

Dr. Chetana Yogesh Patil

Convener & Vice Principal , Head,
Women Development Cell

Arts, Commerce and Science College,
Onde, Tal. Vikramgad, Dist. Palghar

Executive-Editors

Dr. Vinod S. Sonawane

I/C Principal,

Arts, Commerce and Science College, Onde,
Tal. Vikramgad, Dist. Palghar

Editors

Dr. Basweshwar Pandagale

Co-Ordinator

HOD, Department of Political Science
Arts, Commerce and Science College,
Onde, Tal. Vikramgad, Dist. Palghar

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	हैद्राबाद मुक्ती संग्रामातील महिलांचे योगदान	प्रा.डॉ.कोंडेकर आर.एस.	1
2	स्त्रीवाद : लिंगगुणोत्तर प्रमाणातील विशमता व स्त्रीभ्रूण हत्या	प्रा. डॉ. रोहित सुधाकर गायकवाड	5
3	सणगर समाजातील स्त्रियांचे प्रश्न व स्त्रीवाद	प्रा. डॉ. सुनिलदत्त एस. गवरे	9
4	भारतीय संविधान आणि महिला सक्षमीकरण	सहा. प्रा. लक्ष्मन बाबाराव यादव	17
5	पंचायत राज व्यवस्थेत महिलांचा राजकीय सहभाग एक चिकित्सक अध्ययन	डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	20
6	स्त्रीवाद आणि आदिवासी महिला	डॉ. अजय पेत्रस बोरकर	26
7	महिला सक्षमीकरण: सामाजिक, साहित्यिक चळवळीच्या संदर्भातून	प्रा.संदिप चपटे	32
8	आधुनिक मनु आणि स्त्रीमुक्ती बील	डॉ.पौळ भावन श्रीपती	38
9	साधना साप्ताहिकातून स्त्रीवादी चळवळीचा आढावा	डॉ. वाईकर शोभा बबन	43
10	एकविसाव्या शतकात महाराष्ट्रातील आदिवासी स्त्रियांची स्थिती.	डॉ.संतोष हनुमंत जाधव	46
11	ग्रामिण स्थानिक स्वराज्य संस्थेतील महिलांचा राजकीय सहभाग	प्रा. डॉ. प्रमोद मा. आचेगावे	50
12	ठाणे जिल्ह्यातील आदिवासी स्त्रियांच्या समोरील आव्हानांचा अभ्यास	Mr. Sante Lalchandra Ramchandra	52
13	बहुजनांची स्फूर्तिनायिका: सावित्रीआई फुले	डॉ.शिंदे आर. डी.	57
14	पंचायतराज : ७३ वी घटनादुरुस्ती आणि महिला सबलीकरण	डॉ. तानाजी संभाजी माने	63
15	भारतातील स्त्रीवादी चळवळ	प्रा. डॉ. आर. डी. मांडणीकर	68
16	मानवी हक्क आणि महिलानांचे कायदेविषयक अधिकार	प्रा. लक्ष्मण मारोती घोटेकर	73
17	महिलाचा राजकीय सहभाग : एक दृष्टिक्षेप	प्रा.डॉ.बसवेश्वर पांडागळे	78
18	भारतीय स्वातंत्र्यलढ्यातील डॉ. अंणी बेझंट यांचे योगदान	Dr.Madhukar Vithoba Jadhav	82
19	महिला सबलीकरण आणि ऐतिहासिक परीप्रेक्षातील स्त्रियांचे जीवन	प्रा.डॉ. अब्दुलसमद बादशाह शेख	85

पंचायत राज व्यवस्थेत महिलांचा राजकीय सहभाग एक चिकित्सक अध्ययन
डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
देसाईगंज (वडसा), जि. गडचिरोली ,Email ID : subhashupate05@gmail.com

सारांश:

स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून तर आजपर्यंत महिलांच्या राजकारणातील सहभागाबद्दल संशय कायमच आहे. समाजसुधारक 'रामास्वामी पेरियार यांनी स्त्री-पुरुष समानता अधोरेखित करताना राजकारण व शिक्षण या क्षेत्रात महिलांना समान संधी मिळावी असे स्वातंत्र्यपूर्व काळातच म्हटले होते. समाजवादी विचारवंत राममनोहर लोहिया यांनी प्रशासन व राजकारणात महिलांचा ६० टक्के सहभाग असावा असे म्हटले. पण आज गरज आहे ती महिलांच्या इच्छाशक्तीची. "महीला संवेदनशील असल्याने सर्व प्रश्नांवर आपले कर्तृत्व सिद्ध करू शकते. आज स्त्री-पुरुष समानतेची भाषा करित असताना भग या क्षेत्रात आरक्षणाची मागणी कशासाठी? खुल्या जागांवरच महिला उमेदवारांना उमेदवारी मिळावी यासाठी महिला आघाड्यांनी प्रयत्न करावे. पण यासाठी गरज आहे ती महिलांच्या इच्छाशक्तीची" जात, जमात व धार्मिक ओळख उल्लंघन महिलांना सर्व, सुविधांचा समान फायदा मिळावा यासाठी संविधानातील तरतुदींचा योग्य न्याय सन्मान व्हावा. पंचायत राज व महानगर पालिका यामध्ये कलम २४३D;३) आणि कलम २४३ ;३) नुसार महिलांना एकुण आरक्षित जागांपैकी १/३ पेक्षा कमी नसेल एवढ्या जागा राखीव ठेवाव्यात. अशी तरतुद घटनेत केलेली आहे. आणि हे रोटेशन पद्धतीने प्रत्येक मतदार संघासाठी लागू केलेले आहे. तसेच कलम २४३(३)(४)ज(४) यानुसार पदधिकारी व अध्यक्ष पदासाठी एकुण राखीव जागेच्या १/३ पेक्षा कमी नसेल एवढे स्त्रीयांना आरक्षण दिलेले आहे. त्यामुळे निश्चितच महिलांचा राजकीय सहभागातील सक्षमीकरणाचा मार्ग मोकळा झाला आहे. (स्त्रोत : नॅशनल कमिशन फॉर वूमन)

प्रास्ताविक:

१९ व्या शतकातील स्त्री-पुरुष समानतेचा वृत्तपत्राद्वारे इ.स. १८३२ मध्ये बालविवाह, सतीप्रथा, स्त्रीयांवरील अन्याय या विरोधात समाज जागृतीचे कार्य केले. त्यानंतर क्रमाने लोकहितवादी गोपाळ हरी देशमुख, महादेव गोविंद रानडे, गोपाळ गणेश आगरकर, महात्मा जोतीराव फुले यांचे क्रांतीकार्य स्त्रियांच्या आत्मसन्मानाला व स्त्रीसाहित्याला प्रेरणादायी ठरले. "महात्मा गांधी म्हणतात, जिला आपण अबला म्हणतो ती ज्याक्षणी सबला होईल त्याक्षणी जे कोणी असहाय आहेत ते सर्व शक्तिमान होतील. गांधीजींनी या विचारधारेला अनुसरूनच स्त्री स्वातंत्र्य, स्त्री शिक्षण आणि स्त्री सबलीकरणाचा पुरस्कार केला." लोकशाहीच्या स्वातंत्र्य, समता या तत्वांचा परिपोष "भारतीय समाज सुधारक इ.स. १९५० पर्यंतचे विभावरी शिरूरकर, ताराबाई शिंदे आदिंचे लेखन व विचारकार्य आधुनिक युगाचा मूळधर्म ठरलेला वास्तववाद, मार्क्सवादी विचारधारा, दलित साहित्याची चळवळ, साक्षरता मोहीम, स्त्रीयांना ३० टक्क्यांवरून महाराष्ट्रातील महिलांना ५० टक्के आरक्षण अशा अनेक विचार व घटनाक्रमांच्या प्रेरणने मराठी वाडमयात नवा स्त्रीवाद अवतरला" असेच म्हणावे लागेल. याच अनुषंगाने संविधानातील तरतूदीनुसार महिलांचा राजकीय सहभाग अभ्यासने क्रमप्राप्त ठरते.

मुळ शब्द: संविधान, पंचायत राज, राजकीय सहभाग, स्त्रीशक्ती.

IMPACT FACTOR (SJIF) 2021= 7.380 ISSN 2319-4766

AN INTERNATIONAL PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

APRIL-JUNE, 2022, VOL - 10, ISSUE - 53

मुंबई विद्यापीठ संलग्नित
रत्नागिरी एज्युकेशन सोसायटीचे
आर. पी. गोगटे कला व विज्ञान आणि आर. व्ही. जोगळेकर
वाणिज्य महाविद्यालय, रत्नागिरी

आणि

मराठी समाजशास्त्र परिषद

यांच्या संयुक्त विद्यमाने आयोजित

दिनांक
11-12
एप्रिल 2022

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे 31 वे राष्ट्रीय अधिवेशन
भारतीय समाज आणि विकास प्रक्रिया

संयोजक

समाजशास्त्र विभाग

गोगटे जोगळेकर महाविद्यालय, रत्नागिरी

मुख्य संपादक

डॉ. पी. पी. कुलकर्णी

प्राचार्य, गोगटे - जोगळेकर महाविद्यालय, रत्नागिरी

संपादक

पा. शिवाजी अशोक उकरंडे

सहाय्यक प्राध्यापक

समाजशास्त्र विभाग गोगटे-जोगळेकर महाविद्यालय, रत्नागिरी

- 105 नांदेड जिल्ह्यातील भिल्ल जमातीवर शासनाच्या शैक्षणिक योजनांचा परिणाम : एक समाजशास्त्रीय अध्ययन
डॉ. श्रीनिवास पिलगुलवार 501-506
- 106 बंजारा जमातीचे ग्रामीण क्षेत्रातील बदलत्या जीवनशैलीचे समाजशास्त्रीय अध्ययन (सीमांतिक समुह)
कु. गोदावरी विठ्ठल बन 507-513
- 107 भारतातील जाती असहिष्णुता
प्रा. डॉ. मेघराज रा. शिंदे 514-516
- 108 महाराष्ट्रातील वृद्धाश्रमात राहणाऱ्या वृद्धांची सामाजिक स्थिती आणि समस्या
डॉ. राजेंद्र फकिरा बगाटे 517-526
- 109 गोंड आदिवासी महिलांचे राजकीय जीवन
डॉ. फोले कविता भाऊराव आणि डॉ. भिसे आर. एम. 527-531
- 110 पितृसत्ताक पद्धती आणि स्त्रियांच्या मानवी हक्कांचे हनन
डॉ. साहेब विरभद्रराव पडलवार 532-537
- 111 आदिवासी विकास आणि वर्जिततेचा प्रश्न : क्षेत्रिय अवलोकन
बाबुराव जाधव आणि जी. एस. येळणे 538-541
- 112 वृद्धांच्या सामाजिक समस्या - एक समाजशास्त्रीय अध्ययन
डॉ. रविंद्र विठोबा विखार 542-545
- 113 गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासीच्या समस्यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन
प्रा. डॉ. विठ्ठल चव्हाण 546-551
- 114 भारतीय समाजातील वृद्धांच्या समस्येचे विश्लेषणात्मक अध्ययन
प्रा. धर्मदास वी. घोडेस्वार 552-555
- 115 पूर्व विदर्भातील सिकलीगर भटक्या समुदायामधील कौटुंबिक-वैवाहिक अभिवृत्ती मधील परिवर्तन
दिलीप जीवन रामटेके आणि डॉ. संजय कुंभारे 556-559
- 116 भिल्ल जमातीतील वैवाहिक संस्कृतीचे समाजशास्त्रीय अध्ययन
हरिदास जकू गावित 560-564
- 117 भारतातील वृद्धांच्या समस्या: एक समाजशास्त्रीय अध्ययन
प्रा. रामराव धेनू चव्हाण 565-567
- 118 आदिवासी समुदायांच्या विविध समस्या आणि त्यांचे निराकरण (चंद्रपूर जिल्ह्यातील जिवती तालुक्याच्या संबंधात)
डॉ. सोमा पी. गोंडाणे 568-573

गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासींच्या समस्यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन

प्रा. डॉ. विठ्ठल चव्हाण

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, देसाई गंज जि. गडचिरोली

प्रस्तावना

भारताला स्वातंत्र्य मिळवून 75 वर्षे पूर्ण होत आहेत. त्यामुळे एकीकडे देशभर स्वातंत्र्याच्या अमृतमहोत्सवी वर्षानिमित्त जल्लोष साजरा केला जात आहे, तर दुसरीकडे आदिवासी समाज शोकडो वर्षापासून विकासापासून कोसो दूरच आहे. आदिवासी समाज भारतामध्येच नाही तर अमेरिका, दक्षिण आफ्रिका सारख्या देशात सुद्धा आदिवासी समाज आढळून येतो. भारतामध्ये एकूण लोकसंख्येच्या 8.6 टक्के पेक्षा अधिक आदिवासी जनसंख्या आहे भारतातील आदिवासी समाज वेगवेगळ्या जमाती मध्ये वर्गीकृत/वर्गीकरण करण्यात आले आहे.

महाराष्ट्रात भिल्ल, गोंड, महादेव कोळी, ढोर कोळी, पावरा, ठाकूर, वारली, आंध, कोकणा, कोकणी, बंजारा, कोलाम, कोरकू या सारख्या एकूण 47 आदिम जमाती वास्तव्य करीत आहे. आदिवासी समाज एका विशिष्ट भूप्रदेशात वास्तव्य करून तो भूप्रदेश क्षेत्रफळाच्या दृष्टीने प्रगत समाजाच्या तुलनेत लहान असतो. आदिवासी क्षेत्र इतर प्रगत समाजापासून दूर, अतिदुर्गम भागात, डोंगराळ प्रदेशात व घनदाट जंगलात डोंगराच्या पायथ्याशी वस्ती किंवा तांडा करून राहत आहे.

इंग्रजी मधील 'Tribes' या शब्दाचा अर्थ जमात किंवा जमाती असे होतो. अगदी सुरुवातीपासून दऱ्याखोऱ्यात किंवा जंगलात निवास करणारे लोक म्हणजे आदिवासी होय. डॉक्टर व्हेरीयर इल्विन व ठक्करबाप्पा यांनी आदिवासींना मूळचे रहिवासी असे संबोधले आहे. भारतीय संविधानातील कलम 342 (1) नुसार त्याचा समावेश अनुसूचित जमातीच्या यादीत केला आहे म्हणून त्यांना आदिवासी जमाती असे म्हणतात.

खऱ्या अर्थाने धरतीला माता समजणारे आदिवासी जन्मभर नाचणारे गाणारे दणकट शरीराचे पण निरागस मनाची माणसे प्रगती किंवा विकासाकडे पहिले पाऊल टाकण्याआधी धार्मिक चालीरीती, मागासलेपणा, आर्थिक दुर्बलता, भूतप्रेत, देवी देवतांच्या उच्चाटनातून किंवा जंजाळातून बाहेर पडावे कि नाही या संभ्रमात वेळ घालवणारी माणस हि निसर्गपूजक निसर्गाशी एकरूप झालेली भोळीभाबडी माणसे गतिहीन व रूढीप्रिय समाज म्हणून ओळखला जातो.

शिलांग येथे 1962 मध्ये जनजाती समितीच्या परिषदेने नुसार 'एक समान भाषा बोलणारा एका पूर्वजांपासून उत्पत्ती सांगणारा एका विशिष्ट भूप्रदेशात वास्तव्य करणारा, तंत्रज्ञानाच्या दृष्टीने मागासलेला, अक्षर ओळख नसलेला, रक्तसंबंधावर आधारित, सामाजिक व राजकीय प्रथांचे प्रामाणिकपणे पालन करणारा एकजिनसी समूह म्हणजेच जनजाती होय.'

भारतातील सर्वच राज्यांमध्ये आदिवासी समाज आढळून येतो. 2011 च्या जनगणनेनुसार महाराष्ट्रातील आदिवासींची लोकसंख्या 8.87 टक्के म्हणजे एक कोटी पाच लाख एवढी होती. महाराष्ट्रातील विशेष करून सह्याद्री विभाग, सातपुडा विभाग, गोंडवन विभागात वेगवेगळ्या जमाती वास्तव्यास आहेत. विदर्भातील अमरावती जिल्ह्यात कोरकू, यवतमाळ जिल्ह्यात कोलाम, बंजारा चंद्रपूर गोंड, आंध, गडचिरोली जिल्ह्यात गोंड, माडिया गोंड, प्रधान, गोंड, हलबा, माना या जमाती राहत आहेत. स्वातंत्र्य प्राप्ती पासून आजपर्यंतचा आढावा घेतल्यास असे दिसून येते की प्रगत समाजाशी आलेल्या संपर्कामुळे व शासनाच्या विविध कल्याणकारी योजना मुळे आदिवासींमध्ये मोठ्या प्रमाणात विकासात्मक बदल होत आहे. परंतु पारंपरिक संस्कृती, जीवन व निरक्षरता अज्ञानपणामुळे या समाजाचा विकास मंदावलेला दिसून येतो.

गडचिरोली जिल्ह्याची पार्श्वभूमी

गडचिरोली जिल्हा महाराष्ट्र राज्याच्या विदर्भ या प्रदेशात मोडतो. फार प्राचीन काळी या प्रदेशावर राष्ट्रकूट यांचे राज्य होते. त्यानंतर चालुक्य देवगिरीचे यादव यांचे साम्राज्य निर्माण झाले. यानंतर गडचिरोलीच्या गोंड राजांनी

VIDYABHARTI

INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY

RESEARCH JOURNAL

Special Issue for

Two Days Interdisciplinary International e-Conference on Impact of COVID-19 on Various Areas of Global Economy, Science & Humanities

24th & 25th June 2020

Gondwana University, Gadchiroli, MS, India

Nootan Vidarbha Shikshan Mandal's
Mahila Mahavidyalaya,
Amravati,
Dist- Amravati, MS, India

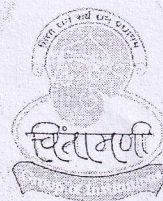
Chintamani Bahuddeshiya Shikshan Mandal Ballarpur
Chintamani College of
Commerce,
Pombhurna, Dist- Chandrapur, MS

Chintamani Shiksan Prasarak Mandal, Ballarpur's
Chintamani Mahavidyalaya,
Ghagus, Dist- Chandrapur

Chintamani Shiksan Prasarak Mandal, Ballarpur
Chintamani Mahavidyalaya,
Pombhurna, Dist- Chandra

Dr. Samarth Shikshan Sanstha, Aheri's
Chintamani College of Arts &
Science, Gondpipri, Dist-
Chandrapur

Chintamani Education Society, Ballarpur
Chintamani College of Sci
Pombhurna, Dist- Chande

Trade & Manufacturing

Science & Innovations

Wholesale & Retail Market

Demand and Supply

Education & Training

Physical Edu. & Sports

Engineering & Technology

Business and Industry

Marketing & Field Wor

Library and Information

Literature & Language

Skills and Abilities

Health & Medicine

Humanity and Law

Real Estate & Property

Travel & Transport

Money and Banking

Income & Expenditure

Govt. Policies & Polit

HR Employees & Labour

International Relations

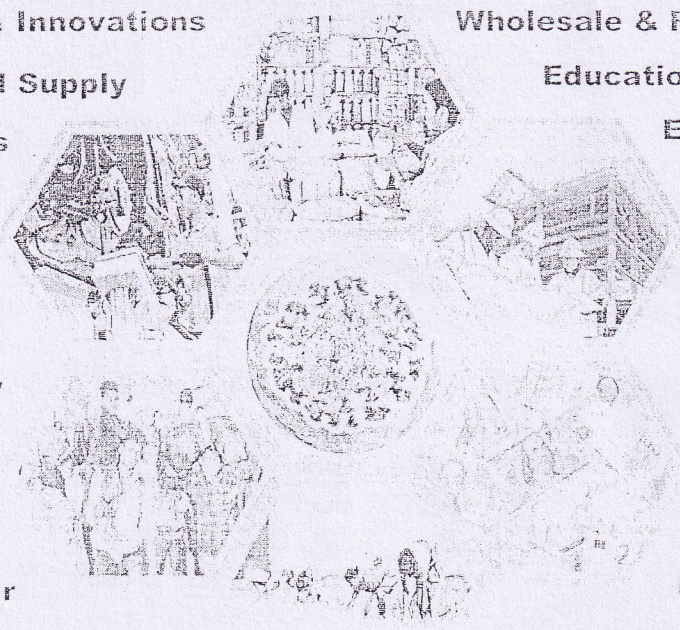
Agriculture & Farm

Politics and Ideologies

Culture & Ethics

Security & Safety

Living Standard & Lifestyle

Vidyabharati International Journal of Science & Humanities
 International e-Conference on
 Impact of COVID-19 on Various Areas of Global Economy,
 Science & Humanities
 (Special Issue June 2020)
 24th & 25th June, 2020

PART 1

Sr. No.	Name of Author	Title of Paper	Page No.
1	H.P. Trivedi	CONCEPTUAL FRAMEWORK OF E-BANKING IN INDIA AND CONSUMER SATISFACTION	1-6
2	R. Devi, R. Kumar	PROBLEMS RELATED TO SMALL AND MEDIUM ENTERPRISES IN ECONOMIC DEVELOPMENT	7-11
3	M. A. Kamat	AN OVERVIEW OF STUDIES OF CHALLENGES IN FRONT OF FISHERY SECTOR DURING AND AFTER COVID-19 WITH SPECIAL REF. TO SINDHUDURG DISTRICT (MS)	12-19
4	P. Ghosh, D. Das	STUDIES ON AM MYCORRHIZAL STATUS ON DROSER A BURMANNII AND ITS ECOLOGICAL STATUS IN DRY DECIDUOUS FOREST OF WEST BENGAL	20-27
5	T. S. Raut	WOMEN'S AWARENESS AND INVOLVEMENT IN HEALTH AND FITNESS ACTIVITIES BEFORE AND DURING COVID-19 LOCKDOWN	28-33
6	S. Tripathy	OPINION OF EMERGING SPORTS PERSONS REGARDING THEIR MAINTENANCE OF FITNESS DURING COVID-19 LOCK DOWN	34-39
7	K. Kumari	SARS-COV2 VACCINE DEVELOPMENT: AN UPDATES	40-43
8	R. C. Sarvade	EFFECTIVENESS OF CONVALESCENT PLASMA THERAPY FOR COVID-19 PATIENTS: A META-ANALYSIS	44-48
9	N. P. Nandanwar, A. K. Dixit	STUDY OF AIR POLLUTANTS PRESENT IN AMBIENT AIR IN AND AROUND CHANDRAPUR CITY	49-61
10	D. K. Das	IMPACT OF LOCKDOWN DUE TO COVID-19 ON THE ECONOMIC CONDITION OF SHG MEMBERS IN LAKHIMPUR DISTRICT OF ASSAM, INDIA	62-67
11	B. Shil, M. Thakare	COMPARISON OF TREE DIVERSITY OF VILLAGE FOREST UNDER TWO DIFFERENT FOREST POLICIES	68-72
12	R. Gowda, G. K. Ayush	A STUDY ON ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF ONLINE TEACHING DURING COVID-19 WITH SPECIAL REFERENCE TO MANGALORE UNIVERSITY STUDENTS	73-78

93	S. K. Khangar	COVID-19 AND INDIAN SOCIETY	506-511
94	H. T. Sakhare	COVID-19 AND MIGRANT WORKER IN INDIA	512-518
95	M. S. Sable	E-LEARNING RESOURCE: INSTITUTIONAL REPOSITORY	519-522
96	D. L. Bhade, M. B. Dhande	OCCURRENCE OF FLUORIDE IN GROUND WATER OF SANGRAMPUR TAHASIL IN BULDANA DISTRICT, MAHARASHTRA, INDIA	523-526
97	D. A. Pardhi	ROLE OF E-BOOKS AND E- LITERATURE DURING THE PANDEMIC OF COVID-19: AN ANALYSIS	527-530
98		COVID-19 PANDEMIC: REGULAR PHYSICAL ACTIVITY BOOST OUR MENTAL HEALTH DURING LOCKDOWN S. S. Dadhe	531-533
99	A. Niyaz, S. Salam and B. A. Bhat	A STUDY ON IMPACT OF PARENTING STYLES ON BEHAVIOR OF SCHOOL GOING CHILDREN	534-540
100	S. S. Dudhe, P.D. Khirade	DIGITAL DOCUMENTATION AND PREPARATION OF ELECTRONIC HERBARIUM WITH SPECIAL REFERENCE TO SOME ETHNOBOTANICALLY IMPORTANT MEDICINAL PLANTS FOUND IN GONDPIPRI TAHASIL OF CHANDRAPUR DISTRICT (MS).	541-546

PART 6

101	M. B. Jadhav	IMPACT OF COVID-19 ON THE INDIAN TOURISM SECTOR	547-549
102	U. C. Kamble	IMPACT OF COVID-19 ON MSME SECTOR IN INDIA	550-556
103	C.V. RANI	WAYS TO WARD OFF PSYCHOLOGICAL IMPACT OF COVID-19 (TEENAGERS SPECIAL)	557-560
104	K. N. Hedao	ROLE OF RIGHT TO RELIGION AND RELIGIOUS INSTITUTIONS DURING COVID-19	561-565
105	V. D. Patil, S. Deshmukh	A STUDY OF WORK LIFE BALANCE DURING THE COVID-19 CRISIS	566-570
106	D. V. Tayade	COVID-19 AND CHANGES IN EDUCATION SYSTEM IN INDIA	571-576
107	N. M. Deshpande	IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE FUTURE OF HIGHER EDUCATION AFTER LOCK DOWN	577-582
108	S. G. Gahane	IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON LITERATURE	583-586
109	G. R. Khanderao	“TRAUMATIZED SITUATION CAUSED BY C-19 IN INDIA”	587-589

IMPACT OF COVID-19 PANDEMIC ON LITERATURE

S. G. Gahane

Adarsh Arts and Commerce College, Desaijanj (Wadsa), Dist- GAdchiroli, M. S.

shrigahane@gmail.com

ABSTRACT

Literature holds mirror up to the nature. Society on the other hand, provides variety of topics to the literary artists. The men of literature in every generation have tried to narrate the prevailing conditions in society in those respective times. These artists feed us and enrich our aesthetic sense as well as our critical thinking. The Corona Virus has affected the whole universe. Books of all types are sure to come up dealing with this sudden and unexpected outbreak. There would definitely be the wave of books on COVID-19 Pandemic, its nature, its effect on human world and its after effects. There will be a flood of such books including novels, non-fictional books, collections of poems, case studies, diaries, dramas, short stories, biographies and autobiographies that would deal with Corona virus and the panic it created among human beings. Many of them may prove wrong in their predictions, but they would paint the picture of happy society after the pandemic. After all, literature does not need to prove its accuracy on scientific scales; it has its own standards governed by the rule of poetic justice. They would use their poetic abilities and literary talent to provide solutions to many unanswered questions about the virus.

Introduction

The saplings of literature sprout from society. The seeds of every theory, philosophy and text lay scattered in society. These seeds emanate from various movements, events, undercurrents, evolutions and other actions that are constantly taking place- naturally and artificially- in nature. Those who possess the gifts of literary abilities pick them up as material for their writings and go on expressing the causes, nature and effects of all such active factors in society. These factors do not remain permanent; rather they go on changing constantly. Hence, literature remains the faithful mirror reflecting nature in its essence with variety of topics. Accordingly, themes and subjects of literature vary with the changing circumstances. This has been happening from time immemorial. The men of literature in every generation have tried to narrate the prevailing conditions in society in those respective times. That is why we can easily understand the historical and sociological aspects of society by studying literature of a particular period.

Man has been instrumental for change in every period of history. The changes occurring in every age have affected the lives of human beings and changed their approach towards nature. We study this approach of human beings through literature. Almost all the aspects of human nature get reflected in literature. Man is a social animal. So the socio-cultural behavioural aspects also are found in

literature. Whether serene or turbulent, human life gets mirrored in literature; the humane and cruel parts of human nature become the part of literature. The social surroundings, cultural and religious traditions and economical upheavals all are narrated to their intense depth in literature. Thus, literature represents society in true sense. Society on the other hand, provides variety of topics to the literary artists, or rather we may say that the sense of minute observation among these litterateurs captures every aspect even from the remotest part of the society. They focus on topics that touch their creative sense, dissect and evaluate different layers among those topics and bring forward to enrich the knowledge of the posterity. In short, these artists feed us and enrich our aesthetic sense as well as our critical thinking.

Impact of COVID- 19 on Society

The crisis of COVID-19 Pandemic is destined to serve innumerable topics to these artists. The unexpected events such as this occur rarely in the course of human lives, but when they occur, they create history. Naturally, such universal crises affect human society to a great extent and there are long lasting effects of such occurrences. The Corona Virus has affected the whole universe. It has its effect equally on the rich and the poor, the learned and the illiterate. The greatest superpowers of the world have suffered badly during this pandemic. The most advanced countries are feeling helpless while facing the challenges created by the virus. Millions of people have fallen prey to the

IMPACT FACTOR SJIF 2019-6.251

ISSN 2349-9664

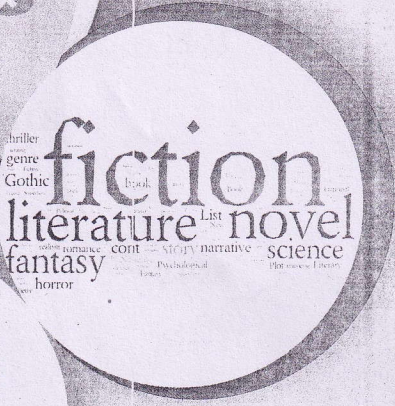
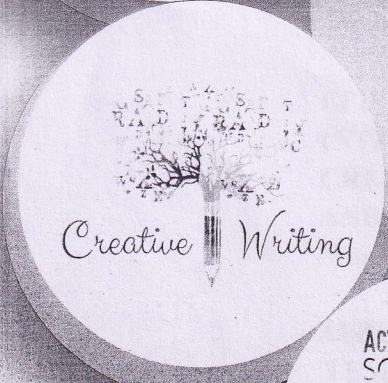
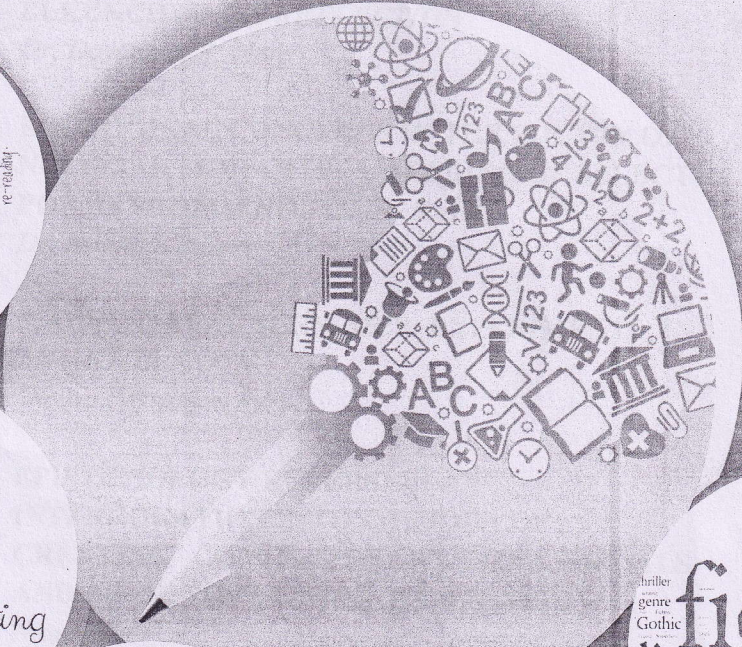
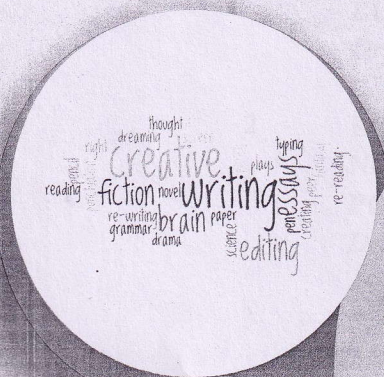
An International Peer Reviewed & Refereed Journal

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE

APRIL-JUNE, 2021, VOL- 10, ISSUE-52

**Special Issue of Department of English,
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora, Dist. Chandrapur (MS)**
on

RECENT TRENDS IN CREATIVE WRITING

Chief Editor

Dr. Subodh Kumar Singh,
Principal

Editor

Prof. Shrikant N. Puri
Head, Dept of English

IMPACT FACTOR (SJIF) 2019= 6.251

ISSN 2349-9664

An International Peer Reviewed & Refereed Journal

**SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY
SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE**

APRIL-JUNE, 2021, VOL- 10, ISSUE-52

Index

SR. NO.	TITLE & AUTHOR NAME	PAGE NO.
1	AN EXPLORATION OF POST-MODERN URBAN PSYCHE THROUGH BLACK FARCE IN MAHESH ELKUNCHWAR'S <i>REFLECTION</i> <i>Dr. Dayanand R. Mane</i>	1-3
2	ECOLOGICAL CONCERNS IN THE POETRY OF NIRANJAN MOHANTY: A READING OF SELECT POEMS FROM <i>A HOUSE OF RAINS</i> <i>Dr. Somnath Barure</i>	4-10
3	MAHESH ELKUNCHWAR'S EXPERIMENTS IN <i>AN ACTOR EXITS</i> <i>Shrikant Niranjana Puri</i>	11-14
4	EPISTEMOLOGY REVERSED: AN INTERROGATION INTO THE IDEA OF CREATING CONTEMPORARY COMMERCIALS AND THEIR POST TRUTH IMPLICATIONS <i>Nipan Nath</i>	15-23
5	APPLICATION OF ECO CRITICISM TO 'THE TEMPLE OF MY FAMILIAR' <i>Dr. Ravindra D. Hajare</i>	24-28
6	ECO-CRITICAL CONCERN IN THE RIVER OF SMOKE OF AMITAV GHOSH AND IN THE COFFER DAM OF KAMALA MARKANDAYA <i>Mr. Vinod Manoharrao Kukade</i>	29-33

-
- 25 **INCENDIARY BORDERS OF GENDER, CASTE, RELIGION AND NATION IN ARUNDHATI ROY'S 'THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS'** 113-115
Mr. Mohit B. Sawe
- 26 **WEB SERIES- AN EMERGING TREND IN VISUAL CULTURE** 116-120
Laxmikant Kavgate & Dr. Shriram Gahane
- 27 **RECENT TRENDS IN INDIAN ENGLISH FICTION** 121-125
Dr. Ajay G. Murkute
- 28 **THE EVOLUTION OF NEW WOMAN IN PREETI SHENOY'S 'THE RULE BREAKERS'** 126-130
Asst. Prof. Kishor N. Mahajan & Dr. Shriram G. Gahane
- 29 **RECENT TRENDS OF POST COLONIALISM IN INDO- AMERICAN NOVELS AND CRITICISM** 131-134
Mr. Swapnil P. Dhokane
- 30 **DIASPORIC SENSIBILITY IN THE MAJOR NOVELS OF ANITA DESAI** 135-137
Umashankar Kumar Singh
- 31 **ART OF PUBLIC SPEAKING WITH REFERENCE TO MARK ANTONY -JULIUS CAESAR** 138-142
Easavaraju N
- 32 **MAHESH DATTANI'S BRAVELY FOUGHT THE QUEEN: A STUDY OF THIRD SPACE** 143-148
G. Sorna Muthuraj & Dr. N. Kavidha
- 33 **VIKAS SWARUP'S SIX SUSPECTS: A SAGA OF DISCRIMINATION AND EXPLOITATION IN CONTEMPORARY INDIA** 149-153
Mr. Gajanan Chakor & Dr. Pandit Nirmal
- 34 **CHITRA BANERJEE'S POETRY: A DISCOURSE IN POST-COLONIALISM** 154-158
Dr. Shaikh M. A. Raheman
-

35	CINEMA AND LITERATURE: AN INDIAN PERSPECTIVE <i>Dr. Dharampal B. Fulzele</i>	159-163
36	FEMININE SENSIBILITY IN ANITA NAIR'S <i>THE BETTER MAN</i> <i>Ms. Archana S. Rathod</i>	164-167
37	FICTIONAL WORLD OF KAMALA MARKANDAYA AND R. P. JHABVALA: A THEMATIC STUDY <i>Sunil Kumar Singh</i>	168-171
38	CREATIVITY IN <i>MISSING PERSON</i> BY PATRICK MODIANO <i>Aglave Ganpat Shriram</i>	172-174
39	A STUDY OF FEMININE SENSIBILITY OF INDIAN WOMEN IN THE NOVELS OF KAMALA MARKANDAYA <i>Lovely Kumari</i>	175-177
40	PEDAGOGICAL TRENDS IN TEACHING ENGLISH CREATIVE WRITING: A POST MODERN APPROACH <i>Amol J. Kutemate & Dr. Akshay V. Dhote</i>	178-181
41	EMERGENCE OF THE CLIMATE FICTION IN THE INDIAN LITERATURE: A REVIEW <i>Mrs. Pranita G. Kamath</i>	182-186
42	REPRESENTATION OF TRANSGENDER IN ARUNDHATI ROY'S <i>THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS</i>: A SUBALTERN PERSPECTIVE <i>Mr. Dilip M. Bawane & Dr. Shriram G. Gahane</i>	187-190
43	A STUDY OF DIFFERENT TRENDS IN INDIAN ENGLISH LITERATURE <i>Dr. Sheela Upkar Narwade</i>	191-193

REPRESENTATION OF TRANSGENDER IN ARUNDHATI ROY'S *THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS*: A SUBALTERN PERSPECTIVE

Mr. Dilip M. Bawane

Assistant Professor, Dept. of English Arts, Commerce and Science College, Tukum, Chandrapur
Email- dilip3bawane@gmail.com

Dr. Shriram G. Gahane

Assistant Professor, Dept. of English, Adarsh Arts and Commerce College, Desaiganj (Wadsa)
Dist- Gadchiroli. Email- shrigahane@gmail.com

Abstract

In human civilization 'transgender' community or 'third gender' has been left forgotten and wiped off completely for ages. So representation of this community in literary works has become a new trend to be analyzed and discussed. All those persons whose internally felt sense of core gender identity does not resemble to their assigned sex at birth are called transgender or third gender. Transgender is contrast between one's feeling of who one is and how one is recognized by others. Transgender experiences the dubious relationship of the self to the body and the self to the others. The identities of transgender people do not relate to their biological sex so they are considered as nonconformities to the gender stereotype. So this community forms a distinct subaltern group marginalized by gender stereotype. Arundhati Roy, as a socially committed novelist, has tried to expose contemporary socio-political problems that are relevant to the study of subaltern, especially in South Asian context. It seems that the novel, *The Ministry of Utmost Happiness* is a result of author's observations of subalterns who are victims of social and political unjust. She has delineated the lives of transgender illustrating their limitations, suffering and humiliations. This research paper aims to examine the representation of transgender in a setting of democratic India through her characters.

Keywords- Transgender, discrimination, transwoman, subaltern, marginalization, representation.

Introduction-

The term 'subaltern' has been defined by different theorists and scholars in different ways. Lexically, the English word subaltern came from the Latin word- sub-alternus- which means under other. In that sense, the word subaltern refers to the inferiority of someone or something. Most studies conflate the word subaltern with several synonymous terms including subordinated, downtrodden, marginalized and oppressed. It was Antonio Gramsci who first applied the term subaltern to the Italian downtrodden, especially Italian workers marginalized by the hegemonic politics of Fascist party. Indian scholars namely Guha, Spivak and others applied the term in a broad sense to south Asian subalterns from both colonial and post-colonial times. Now a days, the word subaltern has become a euphemism for all browbeaten people suffering under the oppression of elite groups. According to subaltern theory "the norms are established by those in power and imposed on the 'Other' who has had no voice because of race, class or gender". (Sebastian, 2009, p. 899)

The Ministry of Utmost Happiness (2017) is a novel written by a Booker Prize winning novelist Arundhati Roy in which the transgender issue has been incorporated through the portrayal of her protagonist Anjum who is a transwoman. Having gone through all the humiliations and identity

IMPACT FACTOR (SJIF) 2019= 6.251

ISSN 2349-9664

An International Peer Reviewed & Refereed Journal
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY
SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE

APRIL-JUNE, 2021, VOL- 10, ISSUE-52

Index

SR. NO.	TITLE & AUTHOR NAME	PAGE NO.
1	AN EXPLORATION OF POST-MODERN URBAN PSYCHE THROUGH BLACK FARCE IN MAHESH ELKUNCHWAR'S <i>REFLECTION</i> <i>Dr. Dayanand R. Mane</i>	1-3
2	ECOLOGICAL CONCERNS IN THE POETRY OF NIRANJAN MOHANTY: A READING OF SELECT POEMS FROM <i>A HOUSE OF RAINS</i> <i>Dr. Somnath Barure</i>	4-10
3	MAHESH ELKUNCHWAR'S EXPERIMENTS IN <i>AN ACTOR EXITS</i> <i>Shrikant Niranjana Puri</i>	11-14
4	EPISTEMOLOGY REVERSED: AN INTERROGATION INTO THE IDEA OF CREATING CONTEMPORARY COMMERCIALS AND THEIR POST TRUTH IMPLICATIONS <i>Nipana Nath</i>	15-23
5	APPLICATION OF ECO CRITICISM TO 'THE TEMPLE OF MY FAMILIAR' <i>Dr. Ravindra D. Hajare</i>	24-28
6	ECO-CRITICAL CONCERN IN THE RIVER OF SMOKE OF AMITAV GHOSH AND IN THE COFFER DAM OF KAMALA MARKANDAYA <i>Mr. Vinod Manoharrao Kukade</i>	29-33

-
- 25 **INCENDIARY BORDERS OF GENDER, CASTE, RELIGION AND NATION IN ARUNDHATI ROY'S 'THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS'** 113-115
Mr. Mohit B. Sawe
- 26 **WEB SERIES- AN EMERGING TREND IN VISUAL CULTURE** 116-120
Laxmikant Kapgate & Dr. Shriram Gahane
- 27 **RECENT TRENDS IN INDIAN ENGLISH FICTION** 121-125
Dr. Ajay G. Murkute
- 28 **THE EVOLUTION OF NEW WOMAN IN PREETI SHENOY'S 'THE RULE BREAKERS'** 126-130
Asst. Prof. Kishor N. Mahajan & Dr. Shriram G. Gahane
- 29 **RECENT TRENDS OF POST COLONIALISM IN INDO- AMERICAN NOVELS AND CRITICISM** 131-134
Mr. Swapnil P. Dhokane
- 30 **DIASPORIC SENSIBILITY IN THE MAJOR NOVELS OF ANITA DESAI** 135-137
Umashankar Kumar Singh
- 31 **ART OF PUBLIC SPEAKING WITH REFERENCE TO MARK ANTONY -JULIUS CAESAR** 138-142
Basavaraju N
- 32 **MAHESH DATTANI'S BRAVELY FOUGHT THE QUEEN: A STUDY OF THIRD SPACE** 143-148
G. Sorna Muthuraj & Dr. N. Kavidha
- 33 **VIKAS SWARUP'S SIX SUSPECTS: A SAGA OF DISCRIMINATION AND EXPLOITATION IN CONTEMPORARY INDIA** 149-153
Mr. Gajanan Chakor & Dr. Pandit Nirmal
- 34 **CHITRA BANERJEE'S POETRY: A DISCOURSE IN POST-COLONIALISM** 154-158
Dr. Shaikh M. A. Raheman
-

35	CINEMA AND LITERATURE: AN INDIAN PERSPECTIVE <i>Dr. Dharampal B. Fulzele</i>	159-163
36	FEMININE SENSIBILITY IN ANITA NAIR'S <i>THE BETTER MAN</i> <i>Ms. Archana S. Rathod</i>	164-167
37	FICTIONAL WORLD OF KAMALA MARKANDAYA AND R. P. JHABVALA: A THEMATIC STUDY <i>Sunil Kumar Singh</i>	168-171
38	CREATIVITY IN <i>MISSING PERSON</i> BY PATRICK MODIANO <i>Aglave Ganpat Shriram</i>	172-174
39	A STUDY OF FEMININE SENSIBILITY OF INDIAN WOMEN IN THE NOVELS OF KAMALA MARKANDAYA <i>Lovely Kumari</i>	175-177
40	PEDAGOGICAL TRENDS IN TEACHING ENGLISH CREATIVE WRITING: A POST MODERN APPROACH <i>Amol J. Kutemate & Dr. Akshay V. Dhote</i>	178-181
41	EMERGENCE OF THE CLIMATE FICTION IN THE INDIAN LITERATURE: A REVIEW <i>Mrs. Pranita G. Kamath</i>	182-186
42	REPRESENTATION OF TRANSGENDER IN ARUNDHATI ROY'S <i>THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS</i>: A SUBALTERN PERSPECTIVE <i>Mr. Dilip M. Bawane & Dr. Shriram G. Gahane</i>	187-190
43	A STUDY OF DIFFERENT TRENDS IN INDIAN ENGLISH LITERATURE <i>Dr. Sheela Upkar Narwade</i>	191-193

THE EVOLUTION OF NEW WOMAN IN PREETI SHENOY'S 'THE RULE BREAKERS'

Asst. Prof. Kishor N. Mahajan

Dr. Ambedkar College, Chandrapur

Dr. Shriram G. Gahane

Adarsh Arts and Commerce College, Desaijanj

Abstract

The image of the New Woman, her struggle and quest for an individual identity has become a popular trend in the Indian English literature which reveals the chain of women marching from tradition to modernity. The Post-colonial Indian women writers have projected the concept of New Woman in their fictions with the help of new images by discarding the old age image of woman. Their struggle to adjust with the established norms of patriarchal society and their search for self-identity go hand-in-hand in many of the post-Independence Indian English novels. This paper aims to explore the plight of the woman in a male dominated society and her evolution as a New Woman as reflected in Preeti Shenoy's novel, *The Rule Breakers*.

Keywords: *New Woman, Patriarchy, Marriage, Identity, Evolution*

The term **New Woman** was an offshoot of feminism which originated in the final decades of the 19th century in Europe and North America. The feminists of the early twentieth century regarded the New Woman as an enduring social and cultural icon. The term **New Woman** refers neither to a woman who wears trousers and rides on bicycle and nor to a woman who imitates men or opposes them. It refers to an ideology which escalates the path of women's empowerment and emancipation by crossing the conventional barriers of society towards liberating oneself. The New Woman is not a woman who seeks equality with men; she asserts her own personality and individuality to own her rights as a woman. This conception of the New Woman inspires many women novelists to project the series of female figures in their novels who struggle for their evolution to come out from their domestic spheres. The present paper limits itself to explore the evolution of the New Woman in the characters of Preeti Shenoy's novel, *The Rule Breakers*.

Preeti Shenoy is an emerging Indian English novelist. Her stories deal with women as protagonists who are new to thinking, approach and behaviour. The women characters in her works are no longer conservative, oppressed or dependent women who accept the life the way it comes to them; instead they wish to be independent and aspire to get what they dream about. The novel *The Rule Breakers* (2018) is set in the 90s and deals with the complex themes of women's equality, gender discrimination, marginalization, marriage and relationship. It describes the struggle of a woman who breaks the orthodox and traditional values of a society and emerges as an independent woman.

The novel tells the story of a studious, smart and sincere girl Veda who harbors a dream for her future. Veda is the elder daughter of a typical middle class family in Joshimath with four daughters and a son. Her father Rajinder is a Block Development Officer who rules in his

IMPACT FACTOR SJIF 2019-6.251

ISSN 2349-9664

An International Peer Reviewed & Refereed Journal

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE

APRIL-JUNE, 2021, VOL- 10, ISSUE-52

Special Issue of Department of English,
Lokmanya Mahavidyalaya, Warora, Dist. Chandrapur (MS)

on

RECENT TRENDS IN CREATIVE WRITING

Chief Editor

Dr. Subodh Kumar Singh,
Principal

Editor

Prof. Shrikant N. Puri
Head, Dept of English

An International Peer Reviewed & Refereed Journal
SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY
SCIENCE & ENGLISH LANGUAGE

APRIL-JUNE, 2021, VOL- 10, ISSUE-52

Index

SR. NO.	TITLE & AUTHOR NAME	PAGE NO.
1	AN EXPLORATION OF POST-MODERN URBAN PSYCHE THROUGH BLACK FARCE IN MAHESH ELKUNCHWAR'S <i>REFLECTION</i> <i>Dr. Dayanand R. Mane</i>	1-3
2	ECOLOGICAL CONCERNS IN THE POETRY OF NIRANJAN MOHANTY: A READING OF SELECT POEMS FROM <i>A HOUSE OF RAINS</i> <i>Dr. Somnath Barure</i>	4-10
3	MAHESH ELKUNCHWAR'S EXPERIMENTS IN <i>AN ACTOR EXITS</i> <i>Shrikant Niranjana Puri</i>	11-14
4	EPISTEMOLOGY REVERSED: AN INTERROGATION INTO THE IDEA OF CREATING CONTEMPORARY COMMERCIALS AND THEIR POST TRUTH IMPLICATIONS <i>Nipan Nath</i>	15-23
5	APPLICATION OF ECO CRITICISM TO 'THE TEMPLE OF MY FAMILIAR' <i>Dr. Ravindra D. Hajare</i>	24-28
6	ECO-CRITICAL CONCERN IN THE RIVER OF SMOKE OF AMITAV GHOSH AND IN THE COFFER DAM OF KAMALA MARKANDAYA <i>Mr. Vinod Manoharrao Kukade</i>	29-33

25	INCENDIARY BORDERS OF GENDER, CASTE, RELIGION AND NATION IN ARUNDHATI ROY'S 'THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS' <i>Mr. Mohit B. Sawe</i>	113-115
26	WEB SERIES- AN EMERGING TREND IN VISUAL CULTURE <i>Laxmikant Kapgate & Dr. Shriram Gahane</i>	116-120
27	RECENT TRENDS IN INDIAN ENGLISH FICTION <i>Dr. Ajay G. Murkute</i>	121-125
28	THE EVOLUTION OF NEW WOMAN IN PREETI SHENOY'S 'THE RULE BREAKERS' <i>Asst. Prof. Kishor N. Mahajan & Dr. Shriram G. Gahane</i>	126-130
29	RECENT TRENDS OF POST COLONIALISM IN INDO- AMERICAN NOVELS AND CRITICISM <i>Mr. Swapnil P. Dhokane</i>	131-134
30	DIASPORIC SENSIBILITY IN THE MAJOR NOVELS OF ANITA DESAI <i>Umashankar Kumar Singh</i>	135-137
31	ART OF PUBLIC SPEAKING WITH REFERENCE TO MARK ANTONY -JULIUS CAESAR <i>Easavaraju N</i>	138-142
32	MAHESH DATTANI'S BRAVELY FOUGHT THE QUEEN: A STUDY OF THIRD SPACE <i>G. Sorna Muthuraj & Dr. N. Kavidha</i>	143-148
33	VIKAS SWARUP'S SIX SUSPECTS: A SAGA OF DISCRIMINATION AND EXPLOITATION IN CONTEMPORARY INDIA <i>Mr. Gajanan Chakor & Dr. Pandit Nirmal</i>	149-153
34	CHITRA BANERJEE'S POETRY: A DISCOURSE IN POST-COLONIALISM <i>Dr. Shaikh M. A. Raheman</i>	154-158

35	CINEMA AND LITERATURE: AN INDIAN PERSPECTIVE <i>Dr. Dharampal B. Fulzele</i>	159-163
36	FEMININE SENSIBILITY IN ANITA NAIR'S <i>THE BETTER MAN</i> <i>Ms. Archana S. Rathod</i>	164-167
37	FICTIONAL WORLD OF KAMALA MARKANDAYA AND R. P. JHABVALA: A THEMATIC STUDY <i>Sunil Kumar Singh</i>	168-171
38	CREATIVITY IN <i>MISSING PERSON</i> BY PATRICK MODIANO <i>Aglave Ganpat Shriram</i>	172-174
39	A STUDY OF FEMININE SENSIBILITY OF INDIAN WOMEN IN THE NOVELS OF KAMALA MARKANDAYA <i>Lovely Kumari</i>	175-177
40	PEDAGOGICAL TRENDS IN TEACHING ENGLISH CREATIVE WRITING: A POST MODERN APPROACH <i>Amol J. Kutemate & Dr. Akshay V. Dhote</i>	178-181
41	EMERGENCE OF THE CLIMATE FICTION IN THE INDIAN LITERATURE: A REVIEW <i>Mrs. Pranita G. Kamath</i>	182-186
42	REPRESENTATION OF TRANSGENDER IN ARUNDHATI ROY'S <i>THE MINISTRY OF UTMOST HAPPINESS</i>: A SUBALTERN PERSPECTIVE <i>Mr. Dilip M. Bawane & Dr. Shriram G. Gahane</i>	187-190
43	A STUDY OF DIFFERENT TRENDS IN INDIAN ENGLISH LITERATURE <i>Dr. Sheela Upkar Narwade</i>	191-193

WEB SERIES- AN EMERGING TREND IN VISUAL CULTURE**Laxmikant Kapgate***Assistant professor, Shivprasad Sadanand Jaiswal College, Arjuni / Morgaon, Gondia***Dr. Shriram Gahane***Assistant professor, Adarsh Arts and Commerce College, Desaignanj, Gadchiroli***Abstract**

Like food and alcohol routines, an easy availability of facilities always directs to over-consumption. This paper attempts to study the history, popularity and numerous effects of web series or web shows and streaming content during the Coronavirus Pandemic. The researchers have analyzed the web series or web shows and online streaming contents accessible on online platforms like Netflix, MX Player, Amazon Prime, YouTube, ALT Balaji, Voot, Disney+Hotstar, etc. The present study primarily focuses on and examines the psychosomatic effects and social changes caused by the Pandemic. The web shows on the Over the Top (OTT) platforms have gained popularity in Indian society for the last few decades. However, the COVID-19 outbreak all over the world has forced many filmmakers and production companies to utilize these platforms. They started releasing web series or shows without waiting for the re-opening of theatrical services. These online platforms have succeeded in creating a unique craze among viewers.

Keywords: *Web Shows, Web Series, Visual culture, Online Streaming platform, Online Content, Visual Culture.*

Introduction:

The Covid-19 Pandemic has reshaped the daily routine of human beings all over the world in the present context. On one hand, television has played a significant role in keeping people in touch with the happenings all over the world. But, on the other hand, it has brought restrictions for many family members having different choices. As the continuous lockdown has forced people to stay home and turned them into their favourite mode of entertainment, and as the television could not fulfill the aspirations of all the members in the family, most of them had to search new options of entertainment. The closing of the movie theatres and rare decent content on television has forced a huge share of the viewers to migrate to online platforms for entertainment in search of qualitative shows. Due to continuous restrictions during the coronavirus outbreak and the ban on the shootings of TV shows and films, online streaming platforms and web shows have gained instant popularity. Many filmmakers have changed their mindset and started working on web shows or series. Various researches have proven that online streaming platforms like Netflix, MX Player, Amazon Prime, YouTube, ALT Balaji, Voot, and Disney+Hotstar are much more adopted medium than television. We have witnessed the paradigm shift from conventional TV shows to web shows. Web series on an online platform has given a new direction to the creative minds as well as to the acting world. These platforms have come forward as the means of effective entertainment in the new normalcy.

Visual Culture:

Visual culture is an umbrella concept that includes a plethora of areas. In the world of technology, people are happy with transcultural experiences in their day to day life. New technologies, perceptions and innovations have triggered visual technologies as a new

IMPACT FACTOR (SJIF) 2021- 7.380

ISSN 2319-4766

AN INTERNATIONAL PEER-REVIEWED & REFEREED JOURNAL

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

APRIL-JUNE, 2021, VOL- 10, ISSUE-57

Special Issue of Department of Sociology,
Lokmanya Mahavidyalaya Warora, Dist. Chandrapur (MS)

Date: 26 June 2021

TRIBAL SOCIETY

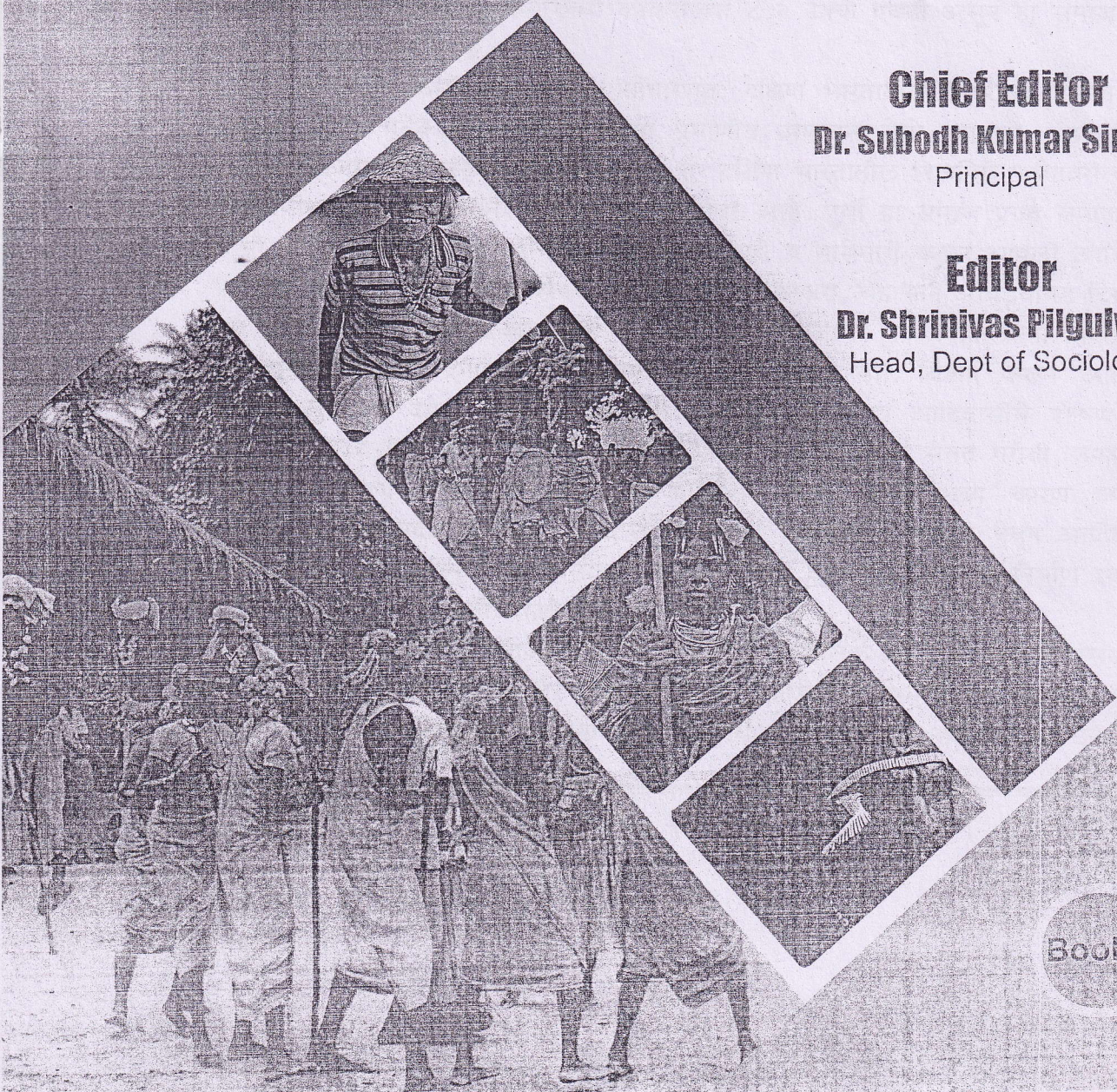
IN CONTEMPORARY INDIA : ISSUES , PROBLEMS & REMEDIES

Chief Editor

Dr. Subodh Kumar Singh
Principal

Editor

Dr. Shrinivas Pilgulwar
Head, Dept of Sociology

Book-2

भारतातील आदिवासींच्या चळवळी

प्रा. डॉ. विठ्ठल गोपा चव्हाण

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज
जि. गडचिरोली.

पार्श्वभूमी

आदिवासी समाज म्हणजे आदिपासून अतिदुर्गम भागात डोंगराळ प्रदेशात राहून सभोवतालच्या वातावरणावर अवलंबून आपल्या उपजिवीका भागविणारा शांतता प्रिय समाज होय. अगदी सुरुवातीपासून दऱ्याखोऱ्यात राहणाऱ्या लोकांना आदिवासी असे म्हणतात. आदिम समाज पूर्वीपासून रानावनात डोंगर कपान्यात, अतिदुर्गम भागात निवास करणारा निसर्गप्रेमी व शांतता प्रिय समाज म्हणून ख्याती आहे. आदिवासी रूढी, प्रथा, परंपरा व अधंश्रद्धेला चिकटून असणारा समाज विकासाच्या प्रक्रियांपासून कोसोदूर व प्रगतीपासून आजही वंचित आहे. २०११ च्या जणगणनेनुसार आदिम समाजाची लोकसंख्या ८.२ टक्के एवढी असून हा समाज संपूर्ण भारतभर विखुरलेली आहे.

भारतातील आदिवासी समाज साधारणतः दक्षिण भारतातील डोंगराळी भागात, मध्य भारतात आणि पूर्वेकडील भागात मोठ्या प्रमाणात आढळून येतो. यामध्ये गोंड, संधाल, भिल्ल, या जमातीची संख्या सर्वाधिक आहे. तर दक्षिण भारतातील निलगिरी पर्वतावरील तोडा जमातीची संख्या आज नामशेष होण्याच्या मार्गावर आहे. पूर्वी हा समाज प्रगत समाजापासून कोसो दुर अतिदुर्गम भागात, डोंगराळ प्रदेशात शिकारी व मासेमारी करून आपली उपजिवीका भागवित असे. या समाजातील व्यक्ती उघडा नागडा असणारा, चेहऱ्याने ओबडधोबड दिसणारा. इतर जगाशी कोणत्याही प्रकारचा संपर्क नसणाऱ्या समाजाची मात्र शिकलेल्या किंवा प्रगत समाजाकडून मोठ्या प्रमाणात पिळवणूक झाल्याचे दिसून येते. विशेष करून आदिवासी चळवळीचा मुख्य उद्देश शासकीय व निमशासकीय स्तरावरील आदिवासींचे शोषण होय. त्यामुळे आदिवासी समाजाची सुधारणा झाली नाही. आजही त्यांना सतत गरीबी, उपासमारी, दारिद्र्य, कुपोषण यासारख्या समस्यांनी ग्रासलेले आहे. याचे मुख्य कारण व्यापारी, सेठसावकार, जमीनदार, ठेकेदार, हे लोक अज्ञान व भोळेपणाचा फायदा घेवून आदिवासींचे शोषण करत होते. त्यामुळे आदिवासींच्या मनात हळूहळू असंतोषाची भावना निर्माण झाली व त्यांचे रूपांतर सामाजिक चळवळी होवू लागली.

आजही आदिवासी समाज सरळ, साधाभोळा व प्रामाणिक आहे. पण त्यांना सुसंस्कारीत समाजाचे डावपेचाविषयी फारसी माहिती नव्हती. कारण या समाजात शिक्षणाचा अभाव असल्यामुळे त्यांना अक्षराची ओळख नव्हती. याचाच फायदा घेत जमीनदार, सेठसावकार,

COVID-19 Pandemic Special

ISSN - 2249-5134

Perspectives

A National Interdisciplinary Annual Research Journal

Peer Reviewed
Research Journal for
Interdisciplinary
Studies of Arts
Commerce &
Social Sciences

Vol. I
Special Issue (IX)
July 2020

Dr. Madhukarrao Wasnik
PWS Arts and Commerce College

Kamptee Road, Nagpur - 26.
(Reaccredited 'B' by NAAC)

INDEX

S. No.	Title of Research Paper	Author	Page No.
1	Indian Agriculture- Challenges And Opportunities During & After Covid19 Pandemic	Mr. Ajinkya G. Deshpande	1-9
2	Challenges and Reformative Measures for Higher Education in India- Post Lockdown Period	Mr. Govindaraja A.Bhatta	10-15
3	Opportunities And Challenges For Overall Development Post Corona Virus Pandemic	Dr. Anand T Chahande	16-22
4	Fight Against Corona Virus (Covid-19) Pandemic: Current Status Of India	Dr. Yeshvant Patil	23-26
5	The Study Of Impact Of Corona On Cricket	Dr. G. Ramchandra Rao	27-33
6	Yoga- The Best Hobby of Relaxation	Dr. Arunabha Ray	34-38
7	Anxiety and Aggression among Sportspersons and Non-Sportspersons with different Socio-Economic Status	Dr. MS. Manda Thengne Dr. Arvind P. Joshi	39-44
8	Corona Virus: Pandemic Disease	Dr. Nirajsingh F. Yadav	45-50
9	Corona Virus (Covid-19) Pandemic: Need Of Social Distancing	Dr. Kiran Yeshwant Patil	51-53
10	Post Corona Pandemic Challenges in Schools for Physical Education Teachers	Miss Neha Dubey	54-62
11	Understanding The Role Of Yoga In Covid-19 Pandemic :A Systematic Approach	DR. O. P. Aneja	63-66
12	Corona Virus Pandemic: Ways Of Social Change	Dr. S. H. Shakya	67-71
13	Maintaining Physical Fitness In Covid-19 Pandemic Period: A Prespective	Dr. Raju Dayaram Chawake	72-74
14	Effects Of Corona Virus Pandemic On Spheres On Life And Recoveries, Solutions	Mr. Anil Nahate	75-78
15	The Corona War Of India	Dr. Yagya Singh	79-80
16	Extension Services Initiatives by HEIs in Covid-19 Pandemic: Redefining Roles of Academic Wings	Dr. Sudesh B. Bhowate	81-90

ope this special
resenting quality
he same time it
are responsible
elp in drawing
d in disaster
ate on certain
c period.

Editor

Maintaining Physical Fitness In Covid-19 Pandemic Period: A Prespective

Dr. Raju Dayaram Chawake

Introduction :-

Fitness can essentially be defined as any form of physical movement that utilize multiple muscle groups in the body. It will boost your health, improve your self confidence enhance your body appearance and provide further enjoyment and excitement in your life. The precise benefits that you received from fitness will largely depend on the activity you are doing however any form of fitness will offer benefits to both the mind and body.

Historical Context of Fitness

In ancient time, when human lived in caves, there were no motorized treadmill and exercise bikes. Nor were any free weights for weight machines. Instead, fitness was a way of life. men went out hunting, running after their prey, while women gathered food, captured small game and performed other physically vigorous tasks. People wear constantly moving throughout the day. They ate all natural foods that came from the ground or wild and sustained a high total daily calorie burn. These two factors combined to produce a fit and healthy body one that was strong and lean.

“Natural” Fitness

Let's also considered the natural fitness that occurs during our childhood years. During these times, we aren't on treadmills or in the gym lifting free weights. Instead children run and play. They move around in the way that they enjoy. In fact, many young children will Seek out physical activity if you let them. In some cases, it takes more work to get them to stop moving around. but now days their former play time is overtaken by time spent sitting on the couch and the only fitness related activities they partake in are those offered in school gym sessions.

Modern Context of Fitness

our definition of “fitness” today has changed greatly. For many people, going to the gym is the only fitness they have in their life. We have desk job where we stay sedentary for 8 hours a day and have other demands on our time afterward that don't include getting out and being active. Many of us go on to perform evening activities that also required little, if any, physical exertion. we often turn in for the evening after sitting down to watch TV for a few hours while consuming high calorie processed foods.

Benefits
Now the
the phy
participa

Physica
Here are
Risk of
a heart c
Pressure
system
a result.

Mental
In addi
benefits
aren't r
stronger
benefits
because
importa

Three C
Fitness
based t
balance
1.

2.

3.

Keys to
Here ar
No sing
there is
set of 1

IMPACT FACTOR (SJIF) 2021 = 7.380

ISSN 2319-4766

AN INTERNATIONAL PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

APRIL-JUNE, 2021, VOL - 10, ISSUE - 53

Special Issue of Department of Political Science,
Lokmanya Mahavidyalaya Warora, Dist. Chandrapur (MS)

Contemporary India's Foreign Policy: Special Reference SAARC Countries

Chief Editor

Dr. Subodh Kumar Singh
Principal

Editor

Assit. Prof. Tanaji S. Mane
HOD, Department of Political Science

© : AUTHOR

Edition : Book 2021

Disclaimer: We do not warrant the accuracy or completeness of the Information, text, graphics, links or other items contained within these articles. We accept no liability for any loss, damage or inconvenience caused because of reliance on such content. Only the author is the authority for the subjective content and may be contacted. Any specific advice or reply to query on any content is the personal opinion of the author and is not necessarily subscribed to by anyone else.

Warning: No part of this book shall be reproduced, reprinted, or translated for any purpose whatever without prior written permission of the Editor. There will be no responsibility of the publisher if there is any printing mistake. Legal aspect is in Warora jurisdiction only in favour of Editor in Chief for this Special Issue on **CONTEMPORARY INDIA'S FOREIGN POLICY: SPECIAL REFERENCE SAARC COUNTRIES**

NOTE: Conference proceeding publication / Special issue publication/ Book with ISBN/ **Edited Book with ISBN publication** Contact us on **9881595917** either send your proposal to **srjisarticles16@gmail.com**

An International Peer Reviewed & Refereed
**SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL
FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES**

S. No. 5+4/5+4, TCG'S, Saidatta Niwas, D-Wing, Ph - II,
1st Floor, F. No. 104, Nr. Telco Colony & Blue Spring Society,
Dattanagar-Jambhulwadi Road, Ambegaon (BK), Pune - 411046.
Website: www.srjis.com

Chie

Lokm
and a
accre
colleg
suppo
Secret
of Lo
the co
of the
story
studen

critica
syster
Maha
of res

organ
objec
SAAI
with
succe

prove
organ
exten
acade

36	भारताचे समकालीन परराष्ट्र धोरण व सार्क संघटनेची उपयुक्तता : एक अवलोकन प्रा. डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते	174-181	4
37	भारत-पाकिस्तान मधील व्यापाराचे विश्लेषणात्मक अध्ययन डॉ. सुनील बाळू घुगे	182-188	5
38	भारत पाकीस्तान संबंध आणि सार्कची भूमिका डॉ. विठ्ठल ल. मंडुलवार	189-192	5
39	जागतिक विकासात सार्कची भूमिका प्रा. डॉ. कृष्णा आनंदराव माहुरे	193-197	5
40	भारत-बांगलादेश संबंध डॉ. शरद मधुकर कुळकर्णी	198-201	5
41	भारत - बांगलादेश संबंध एन. आर. कन्हाके	202-204	
42	भारत - पाकिस्तान संबंध एक अभ्यास प्रा. महादेव उत्तम तोंडे	205-209	
43	भारताच्या दृष्टीकोणातून - सार्क प्रा. चंद्रकांत. एन. पुरी	210-214	
44	भारत-श्रीलंका संबंधाचे बदलते स्वरूप प्रा. महिपाल रामराव सुळे & डॉ. दयानंद माधवराव गुडेवार	215-218	
45	भारताचे समकालीन परराष्ट्र धोरण विशेष संदर्भ सार्क देश सहा. प्रा. श्रीमती एम. व्ही. चौधरी	219-223	
46	पंतप्रधान मोदींची व्यूहनीती आणि शेजारी राष्ट्रे नितिन नन्नावरे	224-226	
47	सार्क संघटनेची प्रासंगिकता प्रा. सौ. सुहास चंद्रशेखर नागापूरे	227-233	
48	भारत नेपाळ संबंध प्रा. तळणीकर एस. जी.	234-237	

भारताचे समकालीन परराष्ट्र धोरण व सार्क संघटनेची उपयुक्तता : एक अवलोकन

प्रा. डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक तथा राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
देसाईगंज (वडसा), जि. गडचिरोली, म.रा. ई-मेल: supate.1965@gmail.com

सार्कच्या निर्मातीची पार्श्वभूमी:—

सार्कच्या निर्मातीचा प्रस्ताव बांगलादेश कडून १९७९ मध्ये ठेवला गेला. दक्षिण आशियाई देशांनी एकत्रीत येऊन एप्रिल १९४७ ते डिसेंबर १९८५ या काळात प्रदीर्घ चर्चा करून दिनांक ८ डिसेंबर १९८५ रोजी सार्क संघटनेची ढाका येथे स्थापना केली. या बाबतीत बांगदेशाचे तत्कालीन अध्यक्ष जनरल इर्शाद यांनी अंतिम पुढाकार घेतला. सुरवातीला भारत, बांगलादेश, श्रीलंका, मालदीव, पाकिस्तान, भूतान आणि नेपाळ हे सात देश या संघटनेचे सदस्य होते. दक्षिण आशियातील देशांचे समाजकल्याण आणि तेथील लोकांचा जीवन विकास, आर्थिक स्थितीत सुधारणा इत्यादी उद्दिष्ट्ये समोर ठेवून ही संघटना तयार केली गेली. या देशांनी त्यावेळी कृषी, ग्रामिण विकास, दूरसंचार, हवामान, आरोग्य आणि लोकसंख्यावाढ या क्षेत्रात एकात्मिक कृती कार्यक्रम राबविण्याचे ठरविले. १९७९ ला सोविएत रशियाने अफगाणिस्तान मध्ये लष्करी हस्तक्षेप केला होता. याचवेळी नव शीत युद्धाला (New Cold War) प्रारंभ झाला. सोविएत रशियामुळे अमेरिकेची दक्षिण आशियाकडे विशेष लक्ष केंद्रीत झाले. कारण दक्षिण आशियात साम्यवादाच्या वाढत्या प्रभावाचे प्रतिरोधन (Containment of Communism in South Asia) करणे अमेरिकेला गरजेचे वाटले. अमेरिकेच्या अप्रत्यक्ष आर्शावादाने १९६९ मध्ये दक्षिण पूर्व आशियाई राष्ट्रांची सहकार्य संघटना अर्थात "आसियान" ची स्थापना झाली होती. म्हणून भारतीय धोरणकर्त्यांना असा संशय आला की, सार्कच्या निर्मातीमागे अमेरिकेचे प्रोत्साहन असावे.

काही परराष्ट्र धोरण विश्लेषकांच्या मते सार्कच्या निर्मातीमागे छोट्या दक्षिण आशियाई राष्ट्रांचे राजकारण होते. बांगलादेश, भूतान, नेपाळ, श्रीलंका या दक्षिण आशियातील लहान आणि गरीब राष्ट्रांना भारताच्या श्रेष्ठत्वाची आणि वाढत्या प्रभावाची भीती होती. असे काही विचारवंतांचे म्हणणे होते. भारताने सार्कच्या स्थापनेच्या प्रस्तावाचे स्वागत करतांना दोन अटी ठेवल्या

१. सार्कच्या व्यासपीठावरून द्विपक्षीय वादग्रस्त प्रश्नांची, संघर्षाची चर्चा होता कामा नये. या व्यासपीठाचा उपयोग हा केवळ विभागीय सहकार्य वाढविण्यासाठीच केला जावा.
२. सार्कच्या व्यासपीठावरून घेतला जाणारा प्रत्येक निर्णय हा सर्वानुमते घेतला जावा.

लोकसं
मानवा
कृतीयो
नाही. 1
भारत-
झाली.
प्रमाणा
सवलत
बांगला
आर्थिक

सर्व र
यासात
प्रयत्न

August 2021

E-ISSN : 2348-7143

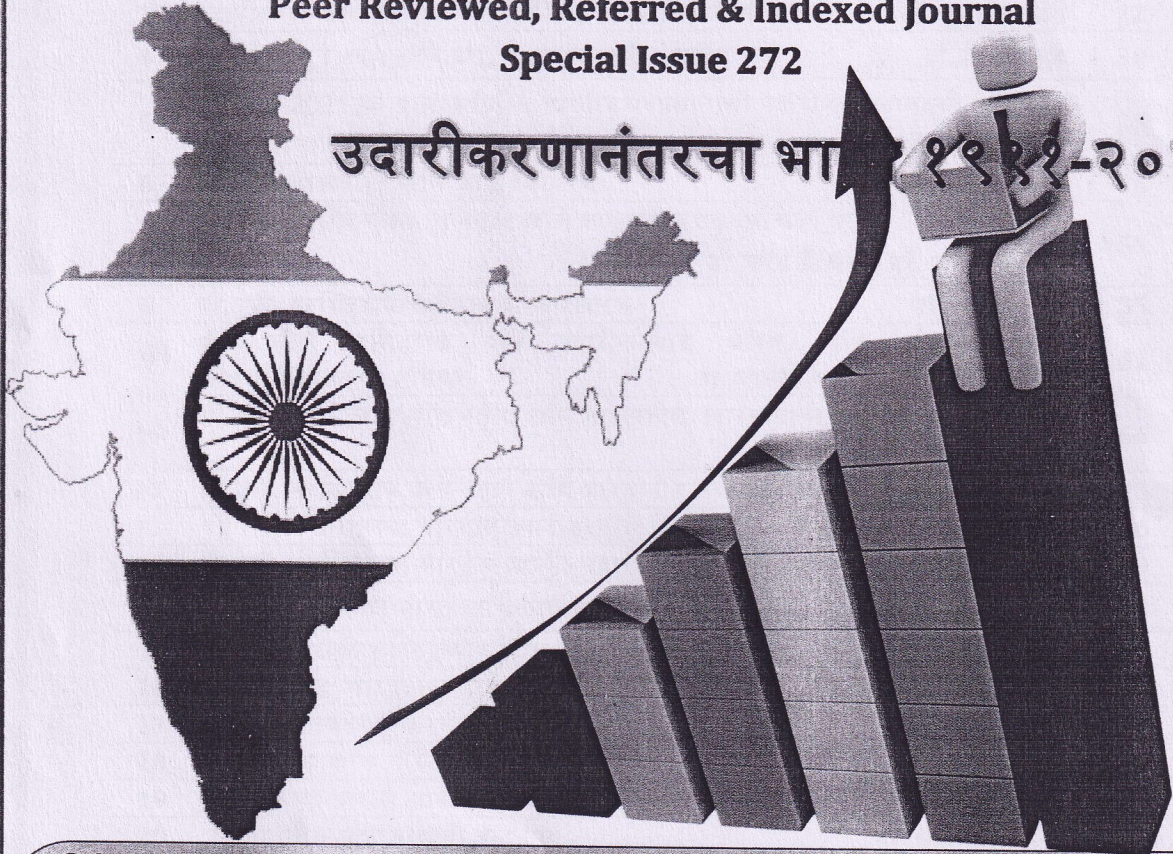
INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal

Special Issue 272

उदारीकरणानंतरचा भाग १९९१-२०२१

विशेषांक संपादक :

संदीप तुंडूरवार
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख,
श्री विंझाणी नगर महाविद्यालय, नागपूर
डॉ. शरद सांबारे
यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज, नागपूर

मुख्य संपादक :

डॉ. धनराज धनगर

विशेषांक सहसंपादक :

डॉ. दिनकर चौधरी
डॉ. अमर बोंदरे
डॉ. बाळासाहेब जोगदंड
डॉ. बबीता सिंग
डॉ. संतोष डाखरे

विशेष सहाय्य :

प्रा. भास्कर वघाळे

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

अनुक्रमणिका

अ.नं.	शीर्षक	लेखक /लेखिका	पृ. क्र.
1	उदारीकरणानंतरचा भारत	श्री. अच्युत गोडबोले	07
2	उदारीकरणानंतरचा भारत १९९१-२०२१ उदारीकरणतून उद्भवलेल्या समस्या-एक दृष्टिक्षेप	डॉ. अलका देशमुख	16
3	उदारीकरण-खासगीकरण- जागतिकीकरण: एक चिकित्सक अध्ययन	डॉ. सुभाष उपाते	22
4	उदारवादातून उदभवलेले प्रश्न, समस्या त्यावरील उपाय	डॉ. विनोद मुडे	30
5	1991 ते 2021 या कालावधीतील भारतीय पंतप्रधानाची उदारीकरणाबाबतची भूमिका आणि त्यांचा दृष्टीकोन	डॉ. राहुल खरात	35
6	भारतीय लोकशाही आणि जागतिकीकरण	प्रा. हरीशकुमार किनकर	46
7	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे नेतृत्व आणि भारतातील उदारवादाचा प्रारंभ	डॉ. नरेंद्र ई. घरत, डॉ. भुपेन्द्र ई. घरत	51
8	पी. व्ही. नरसिंहरावांचे नेतृत्व व उदारीकरण	डॉ. ज्योती कवठे	55
9	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे उदारीकरणाचे धोरण आणि लोककल्याणकारी लोकशाहीबाबतची भूमिका	प्रा. भास्कर वघाळे, डॉ. रायन महाजन	61
10	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे नेतृत्व आणि भारतातील उदारवादाचा प्रारंभ	डॉ. सुशांत चिमणकर	66
11	पी. व्ही. नरसिंहराव यांचे नेतृत्व आणि भारतातील उदारवादाचा प्रारंभ	प्रा. पुनम देशमुख	73
12	पी. व्ही. नरसिंहराव: भारतीय उदारीकरणाचे शिल्पकार	डॉ. नंदाजी सातपुते	76
13	पी. व्ही. नरसिंहराव: भारतीय आर्थिक उदारीकरणाचे प्रणेते	डॉ. संजय गोरे	79
14	21 व्या शतकातील भारत आणि मोदीकालीन परराष्ट्र धोरणाची दिशा	डॉ. रतन राठोड	82
15	उदारीकरणामुळे भारताच्या परराष्ट्र धोरणात झालेला बदल	प्रा. तानाजी माने	88
16	उदारमतवाद: भारताच्या परराष्ट्र धोरणाचे सामर्थ्य	डॉ. वैशाली प्र. सुपेकर	94
17	उदारीकरणानंतरचे भारतीय संघराज्य	प्रा. डी. डी. ठाकरे	97
18	उदारीकरण आणि भारत	प्रा. लोमेश बावनकुळे	103
19	उदारीकरणानंतरची जागतिक व भारतीय लोकशाही	डॉ. सुनंदा अ. राऊत	107
20	भारतातील उदारवादाची वाटचाल	डॉ. संतोष सं. डाखरे	113
21	उदारमतवाद अर्थ, मुलतत्वे आणि उदारमतवादाचे नवस्वरूप व मूल्यमापन	डॉ. विलास टाले	118
22	राजकीय पक्षांच्या विचारधारा आणि उदारवादी भारत	प्रा. लालचंद मेश्राम	124
23	भारतातील उदारीकरण आणि व्यवस्थेतील बदलते प्रवाह	डॉ. अमर बोंदरे	127
24	21 व्या शतकातील उदारमतवादी धोरण	डॉ. कल्पना आर. टेकाडे	132
25	कोरोना परिस्थितीतील आरोग्य व्यवस्थेसह सार्वजनिक संस्थांचा उदारवाद	डॉ. विनोद गायकवाड	137
26	उदारीकरणाचा भारतीय शेतीवरील परिणाम	डॉ. अमित पांडे	142
27	उदारीकरणानंतरचा भारत (१९९१-२०२१)	डॉ. मारोती घटेवाड	147
28	उदारीकरणानंतर भारतातील उच्च शिक्षणापुढील अडथळे आणि जागतिक स्पर्धा	डॉ. सविता झुंजारे	152
29	उदारवादातून उद्भवलेले प्रश्न, समस्या व त्यावरील उपाय	डॉ. दिनकर चौधरी	156

उदारीकरण - खासगीकरण - जागतिकीकरण : एक चिकित्सक अध्ययन

डॉ. सुभाष दौलतराव उपाते

सहयोगी प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख

आदर्श कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, देसाईगंज (वडसा) जि. गडचिरोली

प्रस्तावना :

विसावे शतक हा भांडवलशाहीच्या आत्यंतिक विजयाचा काळ ठरतो. इंग्लंड, फ्रान्स, जर्मनी ही युरोपीय राष्ट्रे युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका आणि पूर्व आशियातील जपान ही या शतकात अग्रगण्य राष्ट्रे ठरली. "औद्योगिक क्रांती नंतर राष्ट्रवादाचा उदय, विज्ञानाचा विकास, नवे तंत्रज्ञान परिणामी उत्पादनात वाढ होत गेली. दळणवळणाच्या साधनांमुळे राष्ट्रांचे परस्पर संबंध वृद्धीगत झाले. प्रारंभी इंग्लंड फ्रान्स नंतर सर्व युरोपखंड, युनायटेड स्टेट्स ऑफ अमेरिका आणि जपान यांचाही समावेश झाला. होकायंत्रामुळे परस्पर परिचयातून व्यापार वृद्धी झाली. आशियातील जुनी राज्ये भारत, चिन, तुर्की साम्राज्यातील प्रदेश आणि इराण ही या जागतिकीकरणात परिघावरची राष्ट्रे म्हणून सामिल झाली".¹ "मार्शल योजनेनुसार अमेरिकेचे शेतीतील उत्पादन युरोपीय राष्ट्रांनी विकत घ्यावे या अटीमुळे अमेरिकेच्या उत्पादन वाढीला हातभार लागला व अमेरिका हे जगातील सर्वात श्रीमंत व बलवान राष्ट्र म्हणून पुढे आले. आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी, जागतिक बँक आणि आंतरराष्ट्रीय व्यापार संघटना यावर अमेरिकेचा वाढता प्रभाव परिणामी जागतिकीकरणाचे धोरण गरीब राष्ट्रांना स्विकारावे लागले."²

उदारीकरण :

स्वच्छ धारणा मुळात ज्यावेळी अस्तित्वात आली त्यावेळी 1990 मध्ये सोव्हिएट संघाचे (न्) विघटन झाले होते. फक्त अमेरिका महासत्ता बनली. भारतीय अर्थव्यवस्थेत 1990 च्या दशकात आर्थिक गतिविधित अनेक बदल घडून आले. "1991 मध्ये भारतावर बाह्य कर्जासंबंधीत आर्थिक संकट उभे राहिले होते. सरकार परदेशी कर्ज परतफेड करू शकत नव्हते, तसेच पेट्रोल व इतर महत्वाचे घटक आयात करण्यासाठी, देखरेख करण्यासाठी परकीय चलन साठयात प्रमाणशिर घट झाली होती, की ती पंधरा दिवसांसाठी ही पुरेशी नव्हती. आवश्यक वस्तुंच्या किमतीतील चक्रवादीमुळे आर्थिक संकट आणखी वाढले होते."³ आर्थिक संकट 1980 च्या दशकातील भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या आकार्यक्षम व्यवस्थापनाचा परिणाम होता. परकीय चलनातील तूट व त्यामुळे चलन पुरवठ्यातील अतिरिक्त वाढ यामुळे चलनवाढ घडून आली होती. त्याचबरोबर भारतीय अर्थव्यवस्थेतील संरचनात्मक दोष यामुळे अर्थव्यवस्थेत आपेक्षित वाढ होत नव्हती. भाव वाढीचा दर 17 टक्क्यांपर्यंत वाढला होता. "या आर्थिक संकटातून बचाव करण्यासाठी भारत सरकारने खाजगी क्षेत्रातील बंधने कमी करून अर्थव्यवस्था खुली करावी, आंतरराष्ट्रीय संस्था व्यापक व अनेक भागात सरकारची भूमिका कमी व सरकारने व्यापार निर्बंध काढावेत या अटीवर जागतिक बँक (आंतरराष्ट्रीय पुनर्रचना व विकास बँक (आय.आर.डी.ए.) आणि आंतरराष्ट्रीय नाणे निधी (आय.एम.एफ.) यांच्याकडून 7 अब्ज कर्ज घेतले होते."⁴

अर्थ व्यवस्थेत संरचनात्मक बदल घडवून आणण्यासाठी उदारिकरण, खजगीकरण व जागतिकीकरण (एल.पी.जी.) ही प्रक्रिया किंवा हे धोरण 24 जुलै 1991 नंतर सुरू करण्यात आले व त्याचा कालावधी 1992 ते 1997 या पाच वर्षांसाठी घोषित करण्यात आला. आर्थिक सुधारणांच्या उदारीकरण, खाजगीकरण व जागतिकीकरण हे धोरण साधारण एलपीजी या नावाने ओळखले जाते.

IMPACT FACTOR (SJIF) 2021 = 7.380

ISSN 2319-4766

SRJIS

AN INTERNATIONAL PEER REVIEWED & REFEREED JOURNAL

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

APRIL - JUNE 2024 VOL. 10 ISSUE 50

Special Issue of Department of Economics,
Lokmanya Mahavidyalay Warananagar Dist. Chandrapur (MS)

ON

SELF - RELIANT INDIA (ATMANIRBHAR BHARAT) : OPPORTUNITIES AND CHALLENGES

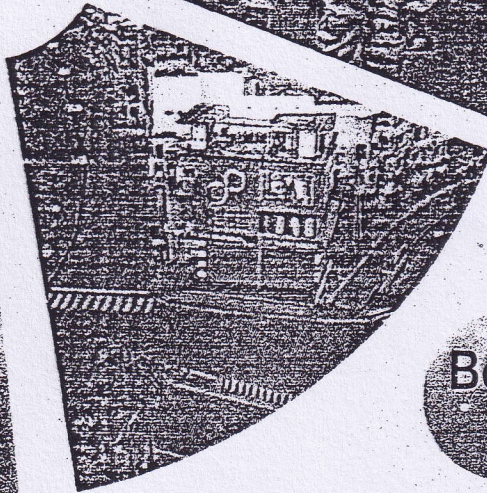
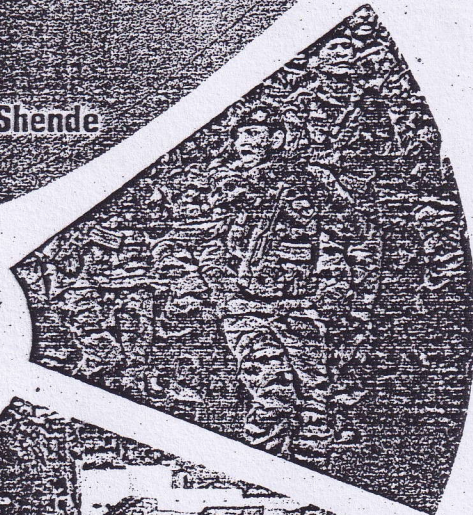
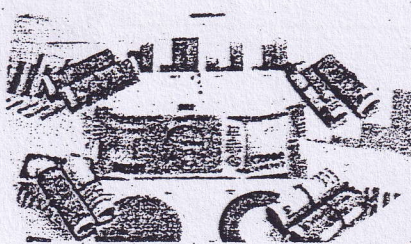
Chief Editor

Dr. Subodh Kumar Singh

Principal

Editor

Dr. Ravindra Bapurao Shende

**GO
VOCAL
FOR
विश्व**

**Book
2**

79	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आत्मनिर्भर कृषी विषयक विचार प्रा. स्वप्निल एस. बोवडे	413-416
80	कोवीड-१९ आणि भारतातील तरुण बेरोजगारीचा एक समाजशास्त्रीय अध्ययन प्रा. डॉ. लालचंद किसन रामटेके	417-421
81	कोविड-१९ चा स्थलांतरित कामगारांवरील परिणाम डॉ. समित माहोरे & डॉ. धीरज कदम	422-428
82	खाद्यसुरक्षा आणि आत्मनिर्भरता: भारताच्या संदर्भात डॉ. विठ्ठल घिनमिने	429-435
83	कोविड-19 चे मानवी जीवनावरील परिणाम - एक चिंतन प्रा. डॉ. सौ. सुनिता एस. राठोड	436-440
84	आत्मनिर्भर भारत अभियानाचे प्रमुख स्तंभ आणि पॅकेज अंतर्गत सुधारणांचे प्रोत्साहन पर तपशिल - एक आढावा डॉ. हितेश भा. दडमल	441-451
85	गिग अर्थव्यवस्था: भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या संदर्भात एक समिक्षा प्रा. निहार बोदले	452-458
86	विकासाची उदयोन्मुख आव्हाने आणि आत्मनिर्भर भारत अभियान डॉ. विशाल वासुदेवराव मालेकार	459-463

गिग अर्थव्यवस्था: भारतीय अर्थव्यवस्थेच्या संदर्भात एक समिक्षा

प्रा. निहार बोदेलें

सहाय्यक प्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग, आदर्श कला व वाणिज्य महाविद्यालय, देसाईगंज, जि. गडचिरोली.
niharbodele@gmail.com ९४२२३५४५४३

सारांश

वैश्विकरण व डिजिटलीकरणामुळे जगात उत्पादन व वित्तिय पध्दतीत मोठ्या प्रमाणात बदल होत आहेत. इंटरनेटच्या कांतीकारक विकासामुळे जागतिक सिमांचा प्रश्नच उरला नाही. या डिजिटलकरणामुळे रोजगार व उत्पादनाच्या नवीन संकल्पना स्थापित होत आहेत. ज्यामुळे प्रस्थापित व्यवस्था मोडीत निघत आहेत अलीकडे स्थापित होत असलेली गिग अर्थव्यवस्था हे याचेच प्रभावक्षेत्र आहे. पारंपारिक रोजगाराच्या एवजी गिग कार्य मोठ्या प्रमाणात वाढत आहे. गिग अर्थव्यवस्था उत्पन्न होण्यासाठी आपत्कालीन अन्न संपादन गिग यंत्रणा विकसित होत आहे त्यामुळे पारंपारिक रोजगारचे स्वरूप बदलत आहे. या व्यवस्थेत सेवायोजक व श्रमिकांच्या संबंधात परिवर्तन होत आहे. श्रमिक आपल्या आवडीनुसार व सवडीनुसार काम करतो आहे. तर सेवायोजक आवश्यक ते कार्य गिग यंत्रणातून करवून घेता. इतक आपत्कालीन संकट दिसून येत आहेत. भारतासारख्या देशात डिजिटलकरणामुळे रोजगाराचा क्षेत्र वाढत जाय असले तरी श्रमिक संकट व त्याच्या कार्यपध्दती बदल दिसून येत आहे. या गिग अर्थव्यवस्थेमुळे श्रमिकांच्या संबंधात कार्यातील नियमितपणा, धन कल्याण, सुरक्षितता या अनेक प्रश्न निर्माण होऊन ज्याचे दुरगामी परिणाम श्रमिक व अर्थव्यवस्थेवर निश्चितच होईल. आत्मनिर्भर भारत व्या दिशेने वाटचाल करीत असताना गिग अर्थव्यवस्थे निर्माण होण्याच्या समस्येकडे दुर्लक्ष करून चालना नाही. कधीचे शब्द : गिग अर्थव्यवस्था, डिजिटलकरण, रोजगार, श्रमिक संकट प्रास्ताविक :

आधुनिक डिजिटलीकरणामुळे काळात रोजगार व रोजगाराची परिमाणा वाढत आहे. जगात होत असलेली डिजिटल कांती व विश्वी गिग यंत्रणामुळे रोजगारासंबंधात रोजगाराच्या नवीन संकल्पना स्थापित होत आहेत. रोजगाराचे आता पारंपारिक स्वरूप बदलले असून सेवायोजक विश्वी ट. कालावधीसाठी विश्वी गिग यंत्रणानुसार व्यक्तीच्या सेवा वापरल्या जातात. त्या कालावधी नंतर सेवा देणारा त्या कार्यातून मुक्त होतो. या स्वरूपाची रोजगाराची नवीन संकल्पना व कार्यपध्दती स्थापित होत आहे. रोजगाराची ही नवीन बदलेली परिमाणा जागतिक स्वरूपाची असून जगात जे डिजिटल परिवर्तन होत आहेत त्याबरोबर ही रोजगार अथवा कार्यपध्दती स्थापित होत आहे. रोजगाराच्या या पध्दतीला फ्लॅक्स किंवा स्वतंत्र्य कार्य, प्रोजेक्ट आधारित कार्य म्हणतात. आज संपूर्ण जगात ही रोजगाराची नवीन कार्यपध्दती विकसित होत आहे आणि अनेक अर्थव्यवस्थेमध्ये या स्वरूपाचे रोजगार दिसून येत आहे व त्याचे प्रमाण वाढत आहे. अलीकडे अशा स्वरूपाच्या विकसित होत असलेल्या वैश्विक अर्थव्यवस्थेला 'गिग अर्थव्यवस्था' म्हटल्या जात आहे.

भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये रोजगाराच्या या नवीन स्वरूपाचे स्विकार करण्यात आले असून भारतीय अर्थव्यवस्थेतील रोजगाराचा मोठा भाग हा गिग अर्थव्यवस्थेत मोडतो. अमेरिका किंवा इतर विकसित देशांच्या तुलनेत भारतात गिग अर्थव्यवस्थेचा प्रमाण अधिक आहे परंतु अमेरिका व इतर विकसित देशांच्या तुलनेत भारतात अर्थव्यवस्थेचे आर्थिक परिदृश्य भिन्न आहे अमेरिका व इतर देशांतील जनता स्वच्छने गिग स्वरूपाच्या रोजगारात आहे परंतु भारतीय अर्थव्यवस्थेत मात्र या स्वरूपाच्या कार्याला अनैच्छिक स्वरूपात विकाराचे लागत आहे. परंतु अलीकडे भारतीय अर्थव्यवस्थेतील डिजिटल विकास व चौथ्या औद्योगिक कांतीचा परिपेक्षात भारतातील आजच्या युवा पिढीने रोजगाराचे नै नवीन स्वरूप स्विकारले आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेचे स्वरूप, धर्मशाक्ती, रोजगाराचे स्थिती या बाबींचा विचार केल्यास भारताच्या अर्थव्यवस्थेच्या संदर्भात गिग अर्थव्यवस्थेचे समिक्षा होणे आवश्यक आहे.